

1960, 1971, 1980 :

Toplumsal Mücadeleler, Askeri Müdahaleler

Sungur SAVRAN

«Neden toplanmış bekliyoruz pazaryerinde?
Barbarlar gelecek bugün.
Neden böyle hareketsiz Senato?
Boş oturuyor Senatörler, yasalarla uğraşacaklarına?
Çünkü barbarlar gelecek bugün.
Senatörler neden uğraşıp dursun yasalarla?
Barbarlar gelince yapacak nasıl olsa.» *

Türkiye'de İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra doğan parlamenter rejimin, 1960'dan bu yana düzenli biçimde askeri müdahalelerle karşılaşmış olması, günümüzde solda bu konya teorik bir açıklama getirme çabalarını yoğunlaştırmış bulunuyor. Kuşkusuz, en basit ve basit olduğu kadar basitleştirici açıklama, bütün müdahaleleri ABD emperyalizminin ihtiyaçlarına ve yönlendiriciliğine bağlamayı yeterli bulan yaklaşım. ABD'nin konumunun ve tavrının, müdahaleden müdahaleye çok farklı ölçülerde de olsa, çok önemli bir rol oynadığı açık olmakla birlikte, Türkiye'nin kendi tarihsel gelişimini gözardı ettiği ölçüde sözkonusu yaklaşım güdük ve verimsiz kalmaya mahkûm. Yaşanan askeri müdahaleleri, ister iktisadi, ister siyasal nitelikte çevrimsel bir gelişme ile açıklama çabası da, aynı şekilde en önemli sorunlardan soyutladığı için anlamlı sonuçlara ulaşamaz. Aslında, yüzeysel ya da derin, her bunalımın parlamentarizme darbe vurulmasıyla sonuçlanacağı görüşü ne teorik, ne de tarihsel açıdan inandırıcı olabilecek mekanik bir bakış. Ama daha da önemlisi, 1960-1971-1980 dizisini bir çevrimsel gelişmenin halkaları olarak gör-

* Konstantinos Kavafis, «Barbarları Beklerken» şiirinden, Erdal Alovera çevirisi, Barbarları Beklerken içinde, Yazko, İstanbul, 1981.

mek, bu olayları basit birer «kesinti» ya da «ara rejim» olarak tanımlamak olur ki, bu da her müdahalenin bir sonraki döneme ötekilerden farklı bir rejim bıraktığını görmezlikten gelen, askeri müdahaleler dışında Türkiye'de demokrasinin özel bir süreklilik taşıdığını varsayan bir anlayışı simgeler. Nihayet, askeri müdahalelerin düzenli olarak tekrarlanmasına ilişkin bir başka açıklama da, devlet ile toplumu birbirinden kopararak müdahaleleri bürokrasinin (özellikle askeri bürokrasinin) bütünüyle demokrasi yanlısı olan toplum üzerinde bir hakimiyet kurma eğilimine bağlar. Yani burada müdahalelerin ardındaki esas dinamik, **bürokrasinin toplum üzerinde hakimiyet kurma eğilimi** olmaktadır. Bu tezi aşağıda daha ayrıntılı olarak irdedeceğim için burada eleştirisine girmiyorum.

Bu yazı Türkiye'nin son kırk yılına damgasını vuran askeri müdahalelerin ancak toplumsal mücadelelerle, özellikle de sınıf mücadeleleriyle birlikte ele alındığında, **sınıf mücadelelerinin bir ürünü** olarak kavrandığında doğru biçimde anlaşılabilceğini ortaya koymaya yöneliktir. Daha somut biçimde söylenirse; her darbe ancak, sermaye birikiminin süregiden evresinin sorunları çerçevesinde, değişik sınıf ve sınıf dilimlerinin arasındaki mücadelelerin ve ittifakların doğası incelenerek yerli yerine oturtulabilir.

Konuya girmeden önce bir noktanın altını çizmek istiyorum: 27 Mayıs ve 12 Eylül gibi, bir toplumun tarihsel gelişmesinde belirleyici olmuş olayların tek-boyutlu bir biçimde kavranması olanaklı değil. Bu tür olayları hazırlayan karmaşık etkenler bileşimi, birçok alana (uluslararası, siyasal, ideolojik vb.) bakmak suretiyle ortaya konulmak zorunda. Bu yazı, **yöntemsel bir soyutlama** yapıyor. Her askeri müdahalenin temelindeki toplumsal ve sınıfsal dinamikleri, bu müdahaleleri hazırlayan ve olanaklı kılan öteki koşullara girmeden (ya da sadece kısaca değinerek) ele alıyor. Çünkü amaç, bu müdahalelerin herbirinin bütünsel bir açıklamasını sunmak değil, müdahaleler ile sınıf mücadeleleri arasındaki koparılamaz bağıntıya ışık tutmak. Bütünsel tahlillerin, bugüne kadar yapılmış çalışmalarda da katkısıyla, önümüzdeki dönemde bir tartışma sürecinde kolektif olarak gerçekleştirileceğini umuyorum.

Burada, Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki siyasal yaşamı iki farklı alt-dönem halinde ayrı ayrı ele alınacak. Savaşın sona ermesinden ve Türkiye'de çok partili siyasal yaşama geçişten 27 Mayıs darbesine kadar uzanan süre, bu sonuncusu ile 12 Eylül'ü birbirine bağlayan dönemden gerek sermaye birikiminin hakim özellikleri, gerekse sınıf mücadelelerine damgasını vuran çelişkiler bakımından çok farklı bir nitelik taşıdığından bu iki dönem ayrı

ayrı incelenecek. Yazı, son onyılların üç askeri müdahalesinin gerisindeki toplumsal dinamikleri incelemeye yönelik olduğu için, 1980 sonrası gelişmelere ancak 12 Eylül'ün anlaşılması açısından kaçınılmaz olduğu ölçüde değinilecektir.

1. SANAYİ BURJUVAZİSİNİN BAĞIMSIZLAŞMASI VE 27 MAYIS

Türkiye'de sınaî kapitalizmin temellerinin 1930'lu yıllarda devlet öncülüğünde atıldığı biliniyor. Buna karşılık, kelimenin gerçek anlamıyla bir sanayi burjuvazisinin oluşması ancak 1950'li yıllarda başlayacak, bu sınıfın burjuvazinin yönlendirici gücü haline gelmesi ise 1960'lı yıllarda gerçekleşecektir. İkinci Dünya Savaşı'nın bitiminde Türkiye henüz iktisadi temeli tarıma dayalı bir köylü toplumdur. Üstelik 1960'a kadar sürecek bir dönem boyunca, 30'lu yıllarda sanayileşmeye verilen önem geri plana düşecek, tarım ve ticaret çıkarları siyasal iktidarların yöneliminde açık bir öncelik kazanacaktır.

Tarımın 40'lı yılların ikinci yarısında ve 50'li yıllarda kazandığı bu öncelik, uluslararası ekonomideki gelişmelerle Türkiye içinde özellikle savaş döneminde ortaya çıkmış olan sınıfsal değişimin üst-üste gelişinin bir ürünüdür. Savaş sonrasında uluslararası kapitalist düzen yeniden kurulurken, Türkiye ile ilgili en önemli etken, Avrupa'nın yeniden inşasının gereklerinden kaynaklanmaktaydı: yaşlı kıtanın tarımı savaş sırasında büyük darbeler yemiş olduğundan, Marshall Planı Türkiye'ye tarım ve mineral ürün üretimi işlevini yüklüyordu.¹ 30'lu yılların devlet kapitalizminin özellikle kaynak yaratma konusunda karşı karşıya kaldığı sınırların da belirlediği bir ortamda, 1947 Truman Doktrini çerçevesinde ABD hegemonyasına girmiş olan siyasal iktidar kendini yeni konjonktüre kolaylıkla uyarlayacaktı.

Ama bu dönüşü kolaylaştıran çok önemli bir etken de ülke içinde sınıf güçlerinde meydana gelmiş olan değişimdi. Savaş dönemi koşullarının yarattığı aşırı-karlarla hızla güçlenen ticaret burjuvazisi ve müteahhit sermayesi ile tarım politikası konusunda CHP yönetimiyle çelişkiye giren büyük toprak sahipleri ve tarım burjuvazisi, ülke yönetimine ağırlıklarını bağımsız biçimde koyma hazırlıkları içindeydi. 1945 yılında Çiftçi Topraklandırma Kanunu tasarısı üzerinde patlak veren tartışma, CHP'deki çatlamanın kıvılcımı olacaktı. Bu çatlamanın yarıklarından doğan Demokrat Parti, büyük

toprak sahiplerinin ve tarım burjuvazisinin ticaret burjuvazisiyle ittifak halinde Kemalist önderlikten kopuşunun siyasal ifadesiydi. Bu ittifak savaş dönemi yoksullaşmasının ve süregiden baskıların CHP iktidarına iyiden iyiye yabancılaştırmış olduğu geniş köylü kitlelerinin ve kentlerin zayıf proletaryasının hoşnutsuzluğundan da yararlanarak çalışan sınıfları yedegine alacak ve 1950'de iktidara geçecekti.

Böylece, savaş sonrası Türkiye'si **ikili bir kopuşa** sahne oluyordu: bir yandan, ülkeyi 20'li yıllardan beri yönetmekte olan iktidar bloku çatlamış, Cumhuriyet'in kuruluşunun özgül tarihsel niteliği dolayısıyla devlet bürokrasisinin ağırlık taşıdığı eski burjuva koalisyonu yerini tarım ve ticaret burjuvazilerinin ilk kez **yönetici** güç niteliğini kazandıkları yeni bir burjuva hakimiyet tarzına bırakmıştı. Öte yandan, burjuvazinin siyasal temsilinde ortaya çıkan bu çatlak, faşizmin yenilgisi, Birleşmiş Milletlerin kuruluşu vb. uluslararası etkenlerin de itisiyle, Türkiye'de ilk kez (işçi sınıfı partilerini titizlikle dışlayan) bir çok-parti sistemine atılmış bir adımın temelini yaratıyordu.

DP hareketinin ve 1950'deki iktidar değişikliğinin bu tahlili, Türkiye solunda bu konuda varolan bazı yanlış anlayışların eleştirisi için gerekli ipuçlarını da veriyor. 60'lı (kısmen de 70'li) yıllarda hakim olan anlayış sol-Kemalist ideolojinin izlerini taşıyordu: DP, çeşitli alanlarda (din/laiklik, eğitim, ulusal bağımsızlık vb.) «Kemalist devrimlerden taviz» verdiği için «karşı-devrimci» bir hareket olarak niteleniyordu. Bu görüş en azından iki bakımdan yanlıştır. Bir yandan, DP iktidarı altında gerçekleşen değişikliklerin hemen hemen hepsinin temelleri, Kemalist mitolojinin yaymaya çalıştığı kanının aksine, 1946-50 döneminde CHP hükümetlerince atılmıştır; DP'nin yaptığı kendinden önce ortaya çıkan eğilimleri daha ileri götürerek sistematik hale getirmektir. Öte yandan, verilmiş uluslararası koşullar ve sermaye birikiminin varmış olduğu evre gözönüne alınırsa, DP'nin izlediği siyasetlerin büyük ölçüde Türkiye'nin geri kalmış kapitalizminin o dönemdeki ihtiyaçlarına cevap vermekte olduğu görülür. Kemalist devrim hiçbir şekilde bir burjuva devriminden öte birşey gibi görülemeyeceğine göre, kapitalizmin gelişmesine katkıda bulunan bir hareketin «karşı-devrimci» olarak nitelenmesi teorik bir çelişkidir. Doğrudur, 40'lı yılların ikinci yarısı ve 50'li yıllar, Türkiye'nin tepeden devriminin eski rejime karşı saldırısının sivri uçlarının törpülediği bir dönemdir. Ama bu bir karşı-devrimin değil, her burjuva devriminde görülen bir restorasyon, bir normalleşme sürecinin ifadesidir. Üstelik yeni de değildir bu süreç: ipuçları Kemal Atatürk'ün döneminde bile bulunabilir.

1) Z.Y. Hershlag, *Turkey. The Challenge of Growth*, E.J. Brill, Leiden, 1966 s. 150 ve Y. Kepenek, *Türkiye Ekonomisi*, Ankara, 1983, s. 127.

Sözkonusu görüşe karşı bir tepki olarak ilk kez 60'lı yılların sonunda öne sürülen, 80'li yıllarda sol liberalizmin yaygınlaşması ile birlikte etkisi artan bir başka anlayışa da kısaca göz atmak gerekiyor. Bu ikinci anlayışa göre, DP bir «halk hareketi»dir, 1950'de kazandığı seçim zaferi ise halkın «ayağa kalkışı» ya da «rüştünü ispat etmesi». Gerçek bu muzaffer tabloda çok uzaktır. Herşeyden önce, ünlü «1946 ruhu»nun bir demokrasi ruhu değil bir demagoji ruhu olduğu, DP'nin iktidara geçer geçmez, daha 1951 yılından başlayarak önce emekçi sınıfların siyasal temsilcilerine, daha sonra da bütün hasımlarına yönelttiği anti-demokratik baskılarla yeterince ortaya çıkmıştır. Tarihsel pratik bu kadar açıkken, 80'li yıllarda bazı sosyalistlerin bu ruhu yeniden çağırarak için seferber olmalarını anlamak güçtür.

Bundan daha da önemlisi şudur: DP'nin sınıfsal doğası bir «halk hareketi» olarak nitelenmesine kesinlikle izin vermez. DP/AP geleneği, köylülüğün, burjuvazinin hegemonyası (Gramsci) ya da yöneticiliği (Lenin) altına girişinin siyasal dolayımıdır. Bu bakımdan, başka yönlerden anlamı ne olursa olsun, 1946-50 döneminde ortaya çıkan süreç, dönemin zayıf sosyalist hareketi açısından bir yenilgi niteliğini taşır. Çünkü, baskıların, kurulan sosyalist partilerin kapatılmasının vb. belirlediği bir ortamda, Türkiye'de işçi-köylü ittifakının kurulması engellenmiş, sosyalist hareket orta ve yoksul köylülüğün (potansiyel olarak) kazanabileceği öncülüğünü burjuvaziye kaptırmıştır. Bu süreç içinde köylülük de «rüştü»nü değil, olsa olsa az gelişmişliğini kanıtlamış olmaktadır. Aynı nedenle, 1950 iktidar değişimi de «halk kitlelerinin ayağa kalkışı» olarak görülmemelidir. Çünkü 1946-1950 geçişi, tam da emekçi sınıfların bağımsız siyasal faaliyetini engelleyen, iktidar partisine alternatif olabilecek mute met siyasal güçleri ön plana süren ince bir mühendisliğin üzerine oturtulmuştur. Bu yüzden de 1950 seçimleri burjuvazinin siyasal güçleri arasında (kuşkusuz kızgınlık ve düşmanlıklar yaratan) bir nöbet değişimidir.

Sınıf Mücadeleleri ve 27 Mayıs

27 Mayıs'a giden yolun temelinde yatan süreç, sanayi burjuvazisinin 50'li yılların ikinci yarısında bir sınıf dilimi olarak yükselmesi ve burjuvazinin öteki dilimlerine karşı kendi özgül çıkarlarını savunmaya başlamasıdır. İkinci Dünya Savaşı'nın ertesinde, Türkiye'de kentsel burjuvazinin hakim karakteri hâlâ ticarî oluşudur. DP'nin oluşumunda sanayi burjuvazisinin tâbi rolünü açıklayan da budur. Ama 50'li yıllarda, özellikle 1954 sonrasındaki dış ödemeler açığı

ğından doğan otomatik koruma etkisinin yarattığı ortamda, başta İstanbul'da olmak üzere büyük ticaret sermayesi kitlesel biçimde sanayiye dönmüştür. Böylece, Türkiye'de iç pazara dönük («ithal ikameci») sanayileşmenin yeniden doğuşu (30'lu yıllardan farklı olarak bu seferki dalga özel sermayeye dayanıyordu) iktisat siyasetinin yönlendirmesi altında değil kendiliğinden olmuştur. Bu dönem, burjuvazinin yeni ve ötekilerden bağımsız bir diliminin (sanayi burjuvazisinin) oluşumuna tanık olacaktır.

Sanayi burjuvazisinin bu yükselişine rağmen, doğuş dönemindeki sınıf ittifakının damgasını taşıyan, parti aygıtı tarım burjuvazisi ve büyük toprak sahipleri tarafından kontrol edilen ve oy deposunu geniş köylü kitleleri arasında bulan DP, sanayiye karşı tarıma ve ticarete öncelik veren eski çizgisini inatla sürdürecektir. Kuşkusuz, bir burjuva partisi olarak DP'nin sanayi burjuvazisinin çıkarlarına bilinçli bir tavırla aykırı davrandığı söylenemez. Dahası, bu dönemde uygulanan iktisat politikalarının bazıları bilinçli, bazıları ise dolaylı yoldan sanayi sermaye birikimine katkıda bulunmuştur. Ama bizim açımızdan önemli olan nokta şudur. DP, izlediği kredi politikası, ithalatta genel olarak benimsediği liberasyon ilkesi (bu ilke zaman zaman döviz kıtlığı nedeniyle çığnenecektir), sanayiye (60'lı yıllarda sistematik hale gelecek olan) özel teşvik önlemleri uygulamaktan kaçınışı, ekonominin bütününün sanayi çıkarlarını temel alan bir planlama yoluyla düzenlemesine karşı direnişi vb. dolayısıyla, sanayi sermayesinin çıkarlarını, sınıfın öteki dilimlerinin çıkarlarının önüne almaktan uzak durmuştur.²

İktisadi faaliyetteki genel yavaşlamayla, 1957-58 bunalımıyla ve Ağustos 1958 istikrar tedbirleriyle birleştiğinde bu politika yeni gelişmekte olan sanayi sermayesine büyük bir darbe vuracaktır. Bu durum, burjuvazinin genç ama ötekilerden çok daha yüksek bir örgütlenme kapasitesine sahip sanayi kanadının, DP'nin temsil ettiği

2) DP iktidarının tarıma tanıdığı öncelik en açık biçimde kredi, destekleme alımları ve vergileme politikalarında görülür. 1948'de 270 milyon TL. dolayında olan Ziraat Bankası kredileri, 50'li yılların sonunda, 2,5 milyar TL'ye yükselmiştir. Toprak Mahsulleri Ofisi'nin Merkez Bankası'na iskonto ettirdiği senetler 1950'de 200 milyon TL dolayından 1959'da 1,3 milyar TL'ye çıkmıştır. Nihayet, bu dönemde yaygınlaşan tarım kredi ve satış kooperatiflerinin net kredileri 50'li yılların sonunda 500 milyon TL. yi bulmuştur. Bütün bunlar olurken, Menderes yönetimi enflasyona karşı mücadele adına sanayiye fiyat denetimi, özel bir komisyon aracılığıyla kredi tavanı ve KİT'lerin yatırımlarının kısıtlanması yolunda önlemler getirecektir 1956'da, Bk. Z.Y. Herschlag, a.g.y., s. 145-47 ve 163-68; Ç. Keyder, «Türk Tarımında Küçük Köylü Mülkiyetinin Tarihsel Oluşumu ve Bugünkü Yapısı», *Toplumsal Tarih Çalışmaları*, Dost Yayınları, Ankara, 1983, s. 240-41; Y. Kepenek, a.g.y., s. 144.

sınıf ittifakından uzaklaşmasına yol açmıştır. Bir ölçüde bu uzaklaşmanın bir ürünü olan Hürriyet Partisi,³ kısa süre sonra CHP ile birleşmiştir. Böylece, 1950'li yılların sonunda CHP etrafında yeni bir koalisyon biçimlenmiş olmaktadır: DP iktidarının kırsal çoğunluğa mutlak bir öncelik tanıyan çizgisinden hoşnutsuz çeşitli kentsel sınıf ve katmanların bir koalisyonudur bu. Siyasal iktidarın baskıcı, anti-demokratik uygulamalarına bir tepki olarak doğan bir aydın muhalefeti de bu koalisyonu güçlendirmektedir.

Ama kentsef sınıfları kırsal çoğunlukla karşı karşıya getiren bu koalisyonun doğuştan bir özü vardır: sanayi burjuvazisi tarafından yönetilen ve memurları, aydınları, öğrencileri, giderek işçi sınıfının büyüyen bir kesimini⁴ içeren bu koalisyon, bir küçük köylüler ülkesinde kaçınılmaz biçimde azınlıktadır. Bu çaresizlik karşısında, modern kentsel politikanın kendine özgü araçları devreye girmiştir. Koalisyonun bir bileşeni, belki de önderliğin öngördüğü sınırların ötesine geçmiş, 1960 yılının ilk yarısında büyük kentler yaygın öğrenci gösterileriyle çalkalanmıştır. İşte bu toplumsal sarsıntı ve çatışma ortamıdır ki, ordu içinde yıllardır mayalanmakta bulunan darbeci odakları harekete geçirerek 27 Mayıs'ı doğurmuştur. 27 Mayıs bir askeri darbedir kuşkusuz; ama bu darbenin doğası, müdahale ettiği ortamın doğuşuna yol açan toplumsal mücadele (kentsef koalisyonun kırsal çoğunluğa karşı çıkışı) ve bunun merkezindeki sınıf mücadelesi (sanayi burjuvazisinin hakimiyet arayışı) gözönüne alınmadan anlaşılamaz.⁵

27 Mayıs sadece oluşumuna yol açan süreç bakımından değil, kendisinden sonraki döneme miras bıraktığı siyasal ve iktisadi çer-

3) Hürriyet Partisi'nin 1955 sonunda kurulmasıyla sonuçlanan DP içi muhalefet hareketinin ilk önemli çıkışının, hükümetin iktisat siyasetini sert bir biçimde eleştiren bir rapor aracılığıyla oluşu anlamlıdır. Bk. C. Eroğlu, *Demokrat Parti*, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1970, s. 127.

4) DP, iktidarının ilk yıllarında işçi hakları konusunda bazı olumlu adımlar atmakla birlikte, muhalefetteyken açık olarak vaad ettiği grev hakkını hiçbir zaman tanımamış, 1957'den itibaren de işçi sendikalarına karşı baskıcı bir tavır takınmıştır. Bk. C. Eroğlu, a.g.y., s. 137.

5) 27 Mayıs'ın oluşumunda burjuvazinin rolünü vurgulayan önemli bir kaynak, M. Belge'nin 70'li yılların ortalarında yayınlanmış bir makalesidir: «Ahmet Hamdi Başar'ın Kitabı Dolayısıyla 27 Mayıs Üstüne Düşünceler», *Birikim*, 11 Ocak 1976. (Belge'nin 80'li yıllarda burjuvazinin rolünü, en azından geri plana attığı, «Kemalist seçkinler»in iktidardan dışlanma korkusunu ön plana aldığı biliniyor.) Özellikle İstanbul sanayi burjuvazisinin DP'ye karşı muhalefet hareketinin içinde yer aldığı gerçeğine Ç. Keyder («The Political Economy of Turkish Democracy», *New Left Review*, 115, Mayıs-Haziran 1979, s. 24-27) ve B. Tanör (*İki Anayasa 1961-1982*, Beta, İstanbul, 1986, s. 14) de değinmişlerdir.

çeve ve politikalar açısından da, sanayi burjuvazisinin çevresinde oluşmuş olan kentsel koalisyonun damgasını taşır. 1960-sonrası rejiminin birçok ayırıcı ögesi, 1960 öncesinde sanayi burjuvazisinin sözcüleri sanayi burjuvazisini giderek daha çok destekleyen uluslararası finans kuruluşları, Hürriyet Partisi ve bu sonuncusunun katılımından sonra CHP tarafından savunulagelen bütünsel bir programın öğeleridir. Örneğin Menderes döneminin kaotik ekonomi yönetimine bir almaşık olarak planlama, 1960 öncesinde hem OECD, hem de burjuvazinin sözcülerinden *Forum* dergisince savunulmuştur.⁶ 1961 Anayasası'nın birçok özelliği ise CHP'nin Hürriyet Partisi ile birleştiği 1959 yılında yapılan 14. Kurultay'ında kabul edilen «İlk Hedefler Beyannamesi»nde mevcuttur: bu öğeler arasında, Anayasa Mahkemesi, tarafsız devlet başkanı, ikinci meclis, Yüksek Hakimler Kurulu, güçlü bir Danıştay, sosyal haklar, nispi temsil, grev hakkı, TRT ve üniversite özerkliği vb. birçok unsur sayılabilir.⁷

Bütün bunların ışığında 27 Mayıs için şunlar söylenebilir: herşeyden önce, darbe, sanayi burjuvazisinin, iktidar blokunun o güne kadar yönetici konumda olan öteki unsurlarıyla çelişkisinin, başka araçlarla çözülemediği bir durumda, zora dayanan bir çözümdür. Dolayısıyla, 27 Mayıs'ı, «bürokrasinin 1950'de iktidardan dışlanmış olmasına karşı tepkisi» veya İttihat ve Terakki'nin ve Kemalizm'in «devletçi ideolojisi»ni izleyen bazı aydınların burjuvaziye karşı hareketi olarak yorumlamak yanlıştır. Bu yorumlar, ne 27 Mayıs'a öngelen dönemde toplumda patlak veren sarsıntıyı, ne de yönetim döneminde Milli Birlik Komitesi'nde ortaya çıkan çatlak ve çatışmaları açıklama olanağına sahip değildir. Ayrıca, DP'ye karşı muhalefet «asker-sivil aydınlar» ile sınırlandığı takdirde, CHP'nin 50'li yılların ikinci yarısında sürekli güç kazanmasını (parti 1957 seçimlerinde % 40 ile 1950-1977 arasındaki en yüksek oy oranını sağlamış-

6) E. Günçe, «Türkiye'de Planlamanın 'Dünü-Bugünü-Yarını'», *Türkiye'de Planlı Gelişimin Yirmi Yılı 1960-1980*, ODYÜ Gelişme Dergisi, 1981 Özel Sayısı içinde, s. 124; S. Yerasimos, *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye*, c. 3, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1976, s. 1404-5.

7) S. Kili, *1960-1975 Döneminde Cumhuriyet Halk Partisi'nde Gelişmeler*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1976, s. 162-63 ve C. Eroğlu, a.g.y., s. 163. Bu kurultayda küçük ve oy gücü düşük Hürriyet Partisi'nin Parti Meclisi'nin 40 üyeliğinden 8'ini elde etmesi (H. Bila, *CHP Tarihi, 1919-1979*, Ankara, 1979, s. 317-18), CHP'nin yeni burjuva unsurların ne denli etkisi altına girdiğini göstermek bakımından ilginçtir. Hürriyet Partisi'nin birleşme öncesinde CHP ile karşılaştırıldığında ne derece zayıf olduğunun açık bir göstergesi, iki partinin 1957 seçimlerinde aldıkları oy oranı arasındaki uçurumdur: birleşmeden önceki bu son seçimde CHP % 40,8, Hürriyet Partisi ise sadece % 3,9 oranında oy almıştır. (Bk. Eroğlu, a.g.y., s. 144).

tır) açıklamak da mümkün değildir. Kaldı ki, sözkonusu yorum, 27 Mayıs'ın sonuçlarını da doğru biçimde kavrayamaz. 1961 Anayasası'nın, dolayısıyla da 1960-sonrası siyasal rejiminin «bir takım aydınlar»ın, «üniversite komisyonları»nın ya da «subaylar»ın ürünü olduğu tezi de, yukarıda belirtilen nedenlerle gerçeklerle çelişmektedir.

Aynı nedenlerle, aslında yukarıda sözü edilen yorumun tersyüz edilmiş biçimi olan, 27 Mayıs'ı burjuvaziye karşı ilerici aydınların yaptığı görüşü de, bu gerçekleri gözönüne almadığı için yanlıştır. Her iki görüş hakkında da sonuç olarak şu söylenebilir: birbirinin karşıt kutbunu oluşturan bu görüşler, hem ordunun hareketlerini toplumsal mücadelelerden soyutladıkları için, hem de burjuvazinin 27 Mayıs karşısındaki konumunu yanlış resmettikleri için bu tarihsel olayın da, onu izleyen dönemin de anlaşılmasında birer engel oluşturmışlardır.

İkinci olarak şu söylenebilir 27 Mayıs hakkında: bu tarihsel olayla sanayi burjuvazisinin öteki hakim sınıf dilimlerine karşı önemli bir mevzi kazanması, en önemli ifadesini, 27 Mayıs'ın miras bıraktığı iktisat siyaseti çerçevesinde (planlama, sanayiın korunması vb.) ve siyasal rejimde bulacaktır. Bu açıdan, 27 Mayıs'ın tarihsel anlamının, siyasal üstyapının tarımsal/ticari sermaye birikiminden sınaî sermaye birikimine geçişin ihtiyaçlarına uyarlanması olduğu söylenebilir. Yeni rejimin tanıdığı işçi hakları ve sosyal haklar ise, bir yandan kentsel koalisyonun ve onun siyasal temsilcisi CHP'nin işçi sınıfını pasif bir destek sınıfı olarak kazanma çabasına,⁸ bir yandan da kapitalizmin işçi hakları açısından bileşik gelişme karakterini göstermesine bağlanabilir.⁹

Nihayet, 27 Mayıs'ın oluşumunda özü itibarıyla toplumsal mücadelelerin, özellikle de sanayi burjuvazisinin yükselişinin ve DP ile çelişkiye girişinin asli bir rol oynadığını vurgulamakla birlikte, bu çelişkinin çözümünün bir askeri darbe biçimini almış olduğunu da unutmamamız gerekir. Yukarıda eleştirilen iki yorum da tam tamına bu biçimden hareket etmekte, ama bir tarihsel olayın beliriş biçimini o olayın toplumsal dinamiklerinin yerine koydukları için yüzeysel görünümlerle yetinmektedirler. Ne var ki, bu iki yorumun yanlışlarının eleştirisi özün yanısıra biçimin de önem taşıdığını unutturma-

8) CHP'nin 50'li yıllarda işçi sınıfını kazanabilmek için yeni bir yönelime girişine ilişkin ayrıntılara başka bir yazımda değinmiştim. Bk. «CHP ve Sosyal Demokrasi: Bir İlişkinin Anatomisi», *Onbirinci Tez*, 4, Ekim 1986, s. 93.

9) A. Işıklı da, bileşik gelişme kavramıyla hiçbir ilişki kurmaksızın, Türkiye'deki işçi haklarının kazanılmasında gelişmiş ülke işçi hareketlerinin kazanımlarının önemine dikkat çekmiştir. Bk. «Türkiye'de İşçi Hareketinin Batı İşçi Hareketi Karşısında Özgünlüğü», *Onbirinci Tez*, 5, Şubat 1987, özellikle s. 26.

malı bize. 1950'li yılların toplumsal mücadelelerinin çözüme ulaşma biçimi daha sonraki dönemin mücadeleleri ve gelişmeleri üzerinde kuşkusuz çok önemli etkiler yapacaktır. Burada kısaca üçüne değinerek geçelim: birincisi, çelişki kördüğümünün ordunun kılıç darbesiyle çözülmesi, silahlı kuvvetlerin yeni dönemde siyasal yaşam üzerinde sürekli olarak ağırlığını duyurmasının yolunu açacak, «demokratik» dönemlerde dahi önemli müdahale araçlarına sahip olmasına neden olacaktır; ikincisi, askeri bir yönetim altında kontrolün burjuva siyasal güçlerden bir ölçüde kaçması, Türkiye'nin siyasal yaşamında varlığını hep hissettiren bir küçük burjuva radikalizminin 27 Mayıs döneminde güç kazanmasına ve 1970'li yılların başına kadar sesini güçlü biçimde duyurmasına olanak sağlayacaktır; son olarak, 27 Mayıs'ın başarısı, 60'lı yıllarda sosyalizme dönen öğrenci gençliğe gerek hedefler, gerekse strateji bakımından yanıltıcı bir miras bırakacak, bu mirasın cenderesi ancak 12 Mart müdahalesinin sol üzerinde yaratacağı soğuk duş etkisi sonucunda kırılacaktır.

2. 1960-1980: SERMAYE BİRİKİMİ VE SINIF MÜCADELELERİ

Türkiye toplumunun 1960 sonrasında girdiği yeni dönem ülkenin tarihinde çok özel bir evre oluşturur. Bir bakıma, ekonomiye artan biçimde damgasını vuran sanayiiyle, güçlü bir proletaryanın oluşumuyla, kapitalist topluma özgü sınıf mücadelesi türleriyle, kitlesel gösteri ve eylemleriyle, yavaş yavaş modern bir toplum kimliğini kazanmaktadır bu dönemde Türkiye. Dönemi tanımlamak açısından, tarihsel dinamığa damgasını vuran iki gelişme esastır. Birincisi, sanayinin sermaye birikiminin belirleyici alanı, sanayi burjuvazisinin de iktidar blokunun yönetici gücü haline gelişi; ikincisi, işçi sınıfının ülke tarihinde ilk kez siyaset sahnesine kitlesel biçimde girişi. Birbiriyle bağıntılı bu iki gelişme gözönüne alınmadıkça, Türkiye'nin son yirmibeş yıllık tarihin anlamaya olanak yoktur.

Sermaye Birikimi ve Çelişkileri

Türkiye kapitalizminin 1960 sonrasında (kısa duraklama dönemleri bir kenara bırakılırsa) hızlı bir genişleme dönemi yaşadığı, bunun da temelinde sınaî sermayenin iç pazara dönük genişlemesinin yattığı biliniyor. Bu iç pazara dönük sınaî sermaye birikiminin, DP döneminin tarımı ön plana alan iktisat siyasetine rağmen, yani devlet politikasıyla sistematik olarak desteklenmeksizin, kendiliğinden bir biçimde başlamış olduğuna yukarıda değinmiştim. 1960 sonrası

dönemin çeşitli iktisadi kurumları (en başta planlama) ve iktisat siyasetleri, 50'li yıllarda kendiliğinden başlayan bu sürece devlet desteği ve koruma getirerek siyasal üstyapının, Türkiye kapitalizminin bu yeni evresindeki ihtiyaçlarına uyum göstermesini sağlayacaktır. Böylece, 60'lı yıllar boyunca ve 1970-71'deki kısa süren bunalıma rağmen 70'li yılların önemli bir bölümünde, Türkiye kapitalizmi, elverişli dünya koşullarının yarattığı olumlu ortamda, devlet desteğinden de yararlanarak hızlı bir genişleme dönemi yaşayacaktır.

Ne var ki, sermaye tarihsel gelişimi içinde sürekli olarak, bir yandan kendi dışında oluşmuş dışsal engellerle, bir yandan da kendi çelişkili hareketi sonucunda oluşmasına yol açtığı içsel engellerle karşılaşır. Sermayenin gelişmesinin tarihi aynı zamanda bu engellerin ortadan kaldırılması ve koşulların sermayeye uygun hale getirme için verilen mücadelelerin tarihidir. Ama bu «uygun hale getirme», çelişkisiz ve pürüzsüz biçimde gerçekleştirilen bir teknik faaliyet değildir. Bu süreç, burjuvazinin öteki sınıf ve katmanlara karşı verdiği sınıf mücadelesinin en belli başlı dinamiğini oluşturur. Burada 1960-1980 arası dönemde Türkiye burjuvazisinin karşılaştığı ve ortadan kaldırmak için mücadele verdiği engellerin ayrıntılı bir tahlilini yapmak olanaklı değil. Ancak bu engellerin en önemlilerine satırbaşları halinde değinmek, bu döneme damgasını vuran sınıf mücadelelerini anlamak bakımından gerekli.

• **Kırsal ittifaklar sorunu:** Türkiye'nin burjuva devriminin sınırlılığı kendini hiçbir alanda bir tarım devriminin yaşanmamışlığında olduğu kadar yakıcı biçimde göstermemiştir.¹⁰ Burjuvazinin bu 'ilk günahı', daha sonra kendisine karşı çevrilmiş bir silah haline gelmiş, tarım sorunu Kemalist devrimin gerçek mirasçısı olan sanayi burjuvazisinin bir karabasanı olarak günümüze kadar varlığını sürdürmüştür. Bunun sonucu, tarımsal üretimde üretkenlik artışının sanayinin çok gerisinde kalması ve tarımsal artığın boyutlarının sınırlı sermaye birikiminin önünde sınırlayıcı bir etken olarak yükselişi olmuştur. Ama sorun burada bitmemektedir: tarımsal artığın yeterince büyümemesinin yanı sıra, burjuvazi varolan tarımsal artığın sanayi kesimine aktarılmasında da büyük güçlüklerle karşılaşmıştır. Bu sorunun temelinde de, Cumhuriyetin kuruluşu döneminde büyük toprak sahiplerinin kırsal bölgelerdeki hakimiyetine kesin bir darbe indirilememiş olması yatar. Ama farklı tarımsal sınıflar ara-

10) Bu konuda daha fazla ayrıntı için bk. S. Savran, «Osmanlı'dan Cumhuriyete: Türkiye'de Burjuva Devrimi Sorunu», *Onbirinci Tez*, 1, Kasım 1985 (İkinci Baskı: Ağustos 1986), s. 207-208.

sında belirli konularda kentsel sınıflara karşı varolan çıkar ortaklığı (burada büyük toprak sahiplerinden orta köylülüğe kadar uzanan bir yelpazenin sözü edilmektedir) sorunu daha da başa çıkılmaz hale getirmektedir. Tarımın kısa istisnai dönemler dışında cumhuriyet dönemi boyunca vergilendirilememesinden yüksek tarımsal taban fiyatlarının sanayi üzerindeki olumsuz etkilerine kadar birçok sorun sanayi burjuvazinin siyasal hakimiyetini sürdürmek için tarımsal sınıflarla, özellikle de büyük toprak sahipleriyle giriştiği ittifakın kaçınılmaz bedelleri olmuştur.

• **Yabancı sermaye sorunu:** İkinci Dünya Savaşı sonrasında iç pazara dönük bir sermaye birikimi temelinde sanayileşen birçok ülke (özellikle de Latin Amerika ülkeleriyle) karşılaştırıldığında Türkiye'nin görece olarak düşük düzeyde yabancı yatırım sermayesi çektiğini saptamak olanaklıdır. Bunun nedenleri arasında konumuz açısından en önemlisine aşağıda değineceğim. Ancak nedenleri ne olursa olsun, ülke içine yabancı üretim sermayesi akımının zayıflığı, Türkiye kapitalizminin sanayi ürünleri ihracına dönüşünü çokuluslu şirketlerin yoğun bir faaliyet gösterdikleri ülkelere bakarak daha güç hale getirmiştir. (Büyük yabancı şirketlerin dünya pazarında rekabet açısından çok daha büyük bir gücü bulunduğu açıktır.) Bu etkenin 1970'li yıllar sonunda patlak veren bunalımın derinleşmesine nasıl bir katkıda bulunduğu kolayca anlaşılabilir.

• **Birikim tarzının iç çelişkileri:** İç pazara dönük birikim tarzının bir aşamada sermaye birikimine büyük bir canlılık getirdikten sonra, kendi iç çelişkileri dolayısıyla ciddi sorunlara yol açtığı tarihsel deneyimlerle açıkça ortaya çıkmıştır. Bu birikim tarzının asli çelişkisi, ekonominin dünya ekonomisiyle ilişkisinde ortaya çıkar. Birikim tarzı ne olursa olsun, her kapitalist ekonomi özellikle çağımızda dünya kapitalist ekonomisine kopmaz bağlarla bağlıdır. Dolayısıyla, dünya pazarında rekabet gücü, her ulusal kapitalist ekonomi için **olmazsa olmaz** bir koşuldur. Oysa iç pazara dönük birikim tarzı iç pazarın sınırlılığı dolayısıyla sanayide büyük ölçekli üretim birimlerinin kurulmasını engelleyerek emek üretkenliğinin yükselişi önünde bir noktadan sonra önemli sınırlar yaratır ve sözkonusu kapitalist ekonominin uluslararası ekonomi içindeki rekabet gücünü zayıflatır. Bunun sonucu, ihracatın ekonominin ihtiyaçlarına oranla çok geride kalması ve (dış borçlarla bir süre için hafifletilebilse bile bir süre sonra keskin biçimde ortaya çıkan) bir dış ödemeler sorununun patlak vermesidir. Bu durum, sözkonusu kapitalist ekonominin önüne ihracata dayanan yeni bir gelişme doğrultusunu getirir dayatır. Yani sermaye birikimi kendi gelişmesi sürecinde kendi önüne güçlü engeller yükseltmiştir. İç pazara dönük sermaye biri-

kim tarzı, bir dönem boyunca birikimin motoru olmuşken çelişkilerin birikimi sonucunda sermaye birikiminin bir engeli haline gelmiştir.

Türkiye iç pazara dönük sermaye birikim tarzının bunalımının ön göstergeleriyle ilk kez 1970 yılının başında yüzyüze gelmiştir. Ancak, 12 Mart döneminin bu sorunlara hiçbir köklü çözüm bulamamasına rağmen kapitalist dünya ekonomisinin 1972-73 yıllarında kısa süren bir hummalı büyümeye girmesiyle bu sorunlar geçici olarak geri plana düşmüş, 1975-77 arası dönem de büyük çapta kısa dönemli borçlanmayla atlatıldıktan sonra, 1977 bunalımıyla birlikte eski birikim tarzının çelişkileri bütün şiddetiyle ortaya dökülmüştür.

Bu noktaya son verirken, iktisat siyaseti sorununa da kısaca değinmek gerekiyor. Son yıllarda neredeyse bir önyargı haline almış olan bir kanının aksine, Türkiye kapitalizminin 70'li yılların sonunda girdiği bunalımın nedeni 60'lı ve 70'li yıllarda uygulanan iktisat siyaseti programı değildir. Bu program, daha önceki dönemin sermaye birikim tarzıyla genel bir uyum içindeyken, bu birikim tarzının tıkanması sonucunda sermayenin genel çıkarları açısından batıl hale gelmiştir. «Yanlış» olduğu için değil, sermayenin çıkarları açısından zamanını doldurmuş olduğu için defteri dürülmelidir. İşle 24 Ocak kararları yeni «ihracat ekonomisi»ne destek vermek için oluşturulacak devlet politikalarının yolunu açan ilk girişimdir. Türkiye kapitalizminin yeni yöneliminde belirleyici rol dünya ve Türkiye ekonomilerinin nesnellindedir. 24 Ocak Türkiye'nin yakın tarihinde hiçbir şeyin nedeni değildir; olsa olsa kapitalizmin yeni yöneliminin ebesidir. Bu noktanın öneminin aşağıdaki tartışmada daha belirgin hale geleceğini umuyorum.¹¹

İemel Engel: İşçi Sınıfı Mücadelesi

Türkiye'nin 1960-1980 arasında uzanan dönemini geçmişten köklü olarak farklılaştıran ikinci etken, sınıf sermaye birikimiyle birlikte gelişen ve büyüyen işçi sınıfının kitlesel biçimde sendikal ve siyasal mücadeleye girmesidir. İfadesini hızla yükselen grev ve başka türlü işçi eylemlerinde, 15-16 Haziran'da, 70'li yılların yürüyüşlerinde, gösterilerinde, sosyalist düşüncelerin işçi sınıfı içinde kabul görmeye başlamasında, sınıf içinde bir öncü katmanın ötekilerden ayrılmaya yönelmesinde bulan bir canlılık ve hareketlilik sözkonu-

11) Buradaki tartışmayı başka yazılarımda derinleştirmeye çalıştım. Örnek olarak bk. «24 Ocak'tan Ekonokrasiye», *İktisat Dergisi*, 243, Şubat 1985.

sudur. Buna, sınıfın, DİSK, 60'lı yılların TİP'i ve 70'li yılların çeşitli örgütleri aracılığıyla da örgütsel planda burjuvaziden bağımsızlaşmaya doğru güçlü adımlar atışı eşlik etmiştir. Hareketin çeşitli bileşenlerinin taşıdığı çok önemli zaafılara rağmen, bu yükseliş sermaye birikiminin, sınıf mücadelelerinin ve siyasal rejimin evrimi üzerinde sarsıcı etkiler yaratmıştır.

Herşeyden önce, 1960-80 dönemi bir bütün olarak ele alındığında işçi sınıfının mücadeleciliği sermaye birikiminin önünde giderek büyüyen bir engelin yükselmesine yol açmıştır. Sayısı ve militanlık düzeyi yükselen grevler, toplu sözleşmelerde sürekli olarak yeni taleplerin gündeme gelişi, Türk-İş'in uzlaşmacı ve bağımlı sendikacılığından farklı bir solukla mücadeleye giren DİSK'in etkisi, sermayeyi gerek ücretler, gerekse haklar konusunda işçi sınıfına önemli ödünler vermek zorunda bırakmıştır. Giderek ücretler, Cumhuriyet tarihinde görülmedik bir tempoda yükselmiş, işçiler özellikle büyük işletmelerde yeni haklar (kıdem tazminatının yaygınlaşması, disiplin konularında söz hakkı, iş güvenliğinde gelişmeler) elde etmeye başlamışlardır.

Türkiye solunda yaygın görüş, yüksek işçi ücretlerinin iç pazara dönük sermaye birikim tarzının yarattığı geniş iç pazar gereksinimi açısından sermayenin çıkarlarıyla belirli bir uyum gösterdiği. Bu görüşün iktisadi planda teorik bir eleştirisini başka bir bağlamda geliştirebileceğimi umuyorum. Ama şimdiden şu söylenebilir: henüz 60'lı yıllarda, iç pazara dönük sermaye birikimi «altın çağı»nı yaşarken bile, işçi ücretleri, ancak çok zorlu mücadeleler sonucunda, büyük ve küçük sermayenin gösterdiği güçlü direnişe rağmen yükseltilebilmiştir. 70'li yıllara, özellikle de bu on yılın ikinci yarısına gelindiğinde, kapitalist bunalımlarda şaşmaz biçimde ortaya çıkan bir gerçek Türkiye'de de kendini göstermiştir: artan ücretler ve işçi hakları burjuvazi için taşınmaz bir yük haline gelmiştir.¹² Genel olarak kâr oranını sınırlayıcı etkisinin yanı sıra, bu dönemde yüksek ücretlerin iki bakımdan sermaye birikimin önünde ciddi bir engel oluşturduğu söylenebilir. Bir yandan, yüksek ücretler, aşırı-sömürüyü sınırlayarak, Türk sermayesinin uluslararası pazarda rekabet gücünü daha da zayıflatmaktadır. (Yarı-sanayileşmiş ülkeler sermayesinin zayıf ve teknolojik olarak geri niteliği gözönüne alınır-

12) İşçi ücret ve haklarının burjuvazi için bir yük haline gelmesi, ne ücret ve hakların «aşırı» derecede yükselmiş olduğu, ne de bunalımın sorumlusunun işçi sınıfı olduğu anlamına gelir. Bunalım başka nedenlerden doğmuştur, ama bir kez bunalım ortaya çıkınca, sermayenin çıkarlarıyla işçi sınıfının çıkarlarının antagonistik bir çelişki içinde olduğu gerçeği kendini açıkça ortaya koyar.

sa, düşük ücretlerin bu sermaye için dünya pazarında rekabetin önkoşulu olduğu kolayca anlaşılabilir.) Öte yandan, yüksek ücretler ve işçi sınıfının militanca hareketliliği yabancı üretim sermayesinin ülke içine akımı konusunda caydırıcı bir rol oynamaktadır. (Bilindiği gibi, yabancı sermaye az gelişmiş bir ülkede büyük ölçekte yatırım yapmak için herşeyden önce evcilleştirilmiş bir işçi sınıfı, düşük ücretler ve siyasal olarak istikrarlı bir ortam arar.) Bu iki etkenin birleşmesi, sermaye birikiminin önünde yükselen (ve yukarıda incelenmiş olan) öteki etkenleri derinleştirerek Türkiye kapitalizminin önce 1970-71'de hafif atlatılan bir bunalımla karşılaşmasına, daha sonra da 1977'den itibaren derin bir bunalımın bataklığına saplanmasına önemli katkıda bulunmuştur.

İşçi sınıfının mücadeleciliği, aynı zamanda, sanayi burjuvazisinin önemli bir ölçüde kendi ürünü olan 1960-sonrası siyasal rejimine, özellikle de 1961 Anayasası'na kısa süre içinde sırt çevirmesindeki paradoksu açıklayan etkidir. Yukarıda da belirtildiği gibi, 1961 Anayasası'nın temelinde 1960 öncesinde yeni yükselmekte olan sanayi burjuvazisinin yöneticiliğindeki bir kentsel koalisyonun damgası vardır. 1960-sonrası rejiminin pek çok özelliği bu sınıfsal kampaşmadan yola çıkılarak açıklanabilir: planlama, iç pazara dönük üretim yapan sanayi sermayesinin korunmasına bir **istikrar** getirdiği onu dünya pazarının iniş çıkışlarından ve Türkiye'deki kırsal çoğunluktan bir tampon gibi koruduğu ölçüde, sanayi burjuvazisinin ekonomi üzerindeki hakimiyetini geliştirir; çift meclis, Anayasa Mahkemesi, güçlü Danıştay vb. kurumlar, kırsal çoğunluğa dayalı bir iktidarın yeniden kentsel azınlık üzerinde hakimiyet kurmasına, özel olarak da sanayi burjuvazisinin çıkarlarına aykırı davranmasına engel olmaya yönelik süpaplardır.¹³ Milli Güvenlik Kurulu ve fiili uygulaması içinde Cumhurbaşkanlığı kurumu kentsel koalisyonun vurucu gücü olarak silahlı kuvvetlerin güçlü bir denetim yetkisine sahip olmasını sağlayan araçlardır vb. vb.¹⁴

13) 27 Mayıs'ın toplum içindeki sınıfsal dayanakları genellikle görmezlikten geldiği için, bu kurumlar geleneksel olarak *bürokrasinin* siyasal yaşam üzerindeki etkisini güçlendirmeye yönelik tasarımlar olarak düşünülmüştür. Burada, 27 Mayıs'ı sanayi burjuvazisinin *karşısında* gören anlayışın sınırlarıyla bir kez daha karşılaşırız. Sözkonusu kurumlar kuşkusuz doğaları gereği bürokrasinin seçilmiş iktidarlar karşısında gücünü arttırmaktadır, ama bu henüz o aşamada kırsal çoğunluk karşısında kendisini çaresiz hisseden sanayi burjuvazisinin de çıkarlarına hizmet etmektedir. AP'nin buna rağmen, neden bu kurumların en azından bir bölümüne karşı çıktığına birazdan açıklık getirebileceğimi umuyorum.

14) 27 Mayıs'ın kırsal çoğunluk karşısında kentsel bir koalisyonun mücadelesinin ürünü olarak anlaşılması, sol liberal yazında büyük önem verilen bir başka

Ama 1960-sonrası rejimin başka bazı özellikleri de vardır ki, toplumun sürekli bir değişim yaşaması dolayısıyla 27 Mayıs'ın ardındaki hakim güçler için kısa süre içinde ciddi sorunlar yaratmaya başlayacaktır. Bu özellikler arasında, «temel hak ve özgürlükler», sosyal haklar ve en önemlisi işçi hakları sayılmalıdır. Türkiye toplumu 1960'a gelirken henüz modern kapitalist topluma özgü sınıf mücadeleleri toplumsal değişimin ana motoru haline gelmemişti. Sınıflar arasındaki mücadelenin belirleyici eksenini çeşitli mülksahibi sınıflar arasındaki çatışmalardan oluşuyordu. Bu yüzden, kentsel koalisyonun tâbi bir destek sınıfı olarak işçi sınıfına tanınan haklar, hakim sınıflar ve bu arada sanayi burjuvazisi açısından bir tehlike oluşturacak gibi görünmüyordu. (Bu, daha yeni rejimin temellerinin atılmakta olduğu 1960-63 döneminde bile burjuvazinin sözcülerinin işçi haklarını ve sosyal hakları kısıtlama çabası göstermedikleri anlamına alınmamalı. Burada, en açık örnek olarak, Bülent Ecevit'in Çalışma Bakanlığı döneminde çıkarılan çalışma yasalarının, örneğin Anayasa'da yer almayan lokavt yetkisini tanıyarak burjuvaziye önemli bir mevzi kazandırmış olduğu gerçeği zikredilebilir.) Ama 1960'dan sonra işçi sınıfında, öteki emekçi katmanlarda, öğrenci gençlikte vb. ortaya çıkan hızlı hareketlenme bağlamında, bu haklar kısa süre içinde sanayi burjuvazisi açısından bir ateşten gömlek haline gelecektir. İşte, 1960-sonrası siyasal rejim, bu nedenle, kısa süre içinde bu rejimin kurucu güçlerinden biri olan sanayi burjuvazisinin çıkarlarına aykırı bir nitelik kazanmıştır. Sanayi burjuvazisinin kırsal çoğunluk üzerinde hakimiyet kurmasının bir biçimi olarak tasarlanan yeni rejim, zamanla bu sınıf diliminin kendisine çevrilmiş bir silah haline gelmiştir. Özellikle, 70'li yılların bunalımı içinde bu rejim sermayenin tarihsel hareketi önünde mutlaka aşılması gereken bir engel olarak görünecektir. 1960-sonrası siyasal rejimin sınıf mücadelesinin dinamik gelişimi içinde değişen konumu anlaşılmalıdır, ne 12 Mart'ın ne de 12 Eylül'ün ardındaki dinamikler kavranabilir.

Başarısız Bir Girişim: 12 Mart

Böylece, 1960-sonrası siyasal rejimin, toplumsal bakımdan en ağırlıklı kurucu unsuru sanayi burjuvazisi için çok kısa bir süre

konuya da yeni bir ışık tutar. Partilerin *ocak-bucak örgütlerinin* bu dönemde kaldırılması, genellikle demokrasi sevmeyen bürokrasinin bir kaprisi olarak görülmüştür. Oysa bu önlem, partilerin üzerinde kırsal bölgelerin etkisini azaltarak, kentsel çıkarların ve en başta da sanayi burjuvazisinin siyasal yaşamdaki etkisini pekiştirme sonucunu doğurur.

içinde bir engel gibi yaşanmaya başladığını görmüş oluyoruz. Burada sözkonusu olan, rejimin sosyal ve işçi haklarına ilişkin yönüdür. Ama sorun bununla da sınırlı değildir. 1960-sonrası gelişmelerin bir başka boyutu daha vardır ki, Anayasa'nın ve siyasal rejimin kırsal çoğunluğun iktidarını sınırlamaya yönelik unsurlarını da sanayi burjuvazisi açısından bir avantaj olmaktan çıkarıp bir yük haline getirmiştir. Bu boyut burjuvazinin siyasal güçlerinin 1960 sonrasında yeniden-kümelenmesi ile ilgilidir.

27 Mayıs'ın darbesi altında önderliğinden yoksun kalan DP hareketinin 1961 sonrasında çeşitli kollardan sürdürülen toparlanma çabaları bir süre sonra AP'nin hakimiyetini kabul ettirmesiyle sonuçlanmıştır. Bu süreçte bizim için önemli olan şudur. DP geleneğini sürdüren siyasal hareketlerin toparlanması süreci aynı zamanda burjuvazinin sanayiye dayalı diliminin sözcülerinin bu hareket içinde önderliği ellerine geçirmesine denk düşer. 1960'lı yılların AP'sinin DP'nin mirasçısı olduğu kuşkusuz doğrudur. Ama önemli bir kayıtlar: DP içinde sanayi burjuvazisi tabii bir unsurken, AP bünyesinde yönetici güç bu sınıf dilimidir. (Bu yüzden DP ile AP'yi özdeşleştirmek **özgül farklılıklarından soyutlamak** anlamına gelir.) Bunun en açık ifadesini AP'nin programında bulmak mümkündür:

«İktisadi bünyemizin geleneksel yapısı içinde, verimi düşük, tekniği iptidai olan tarımın baş mevkii işgal etmesi karşısında, iktisadi kalkınmayı süratlendirmek için tarımı modern bir bünyeye kavuşturmak ve hem nüfus artışı, hem de zirai bünyede mevcut fazla işgücünü süratle sanayide ve diğer sektörlerde verimli kılmak gerektiğine inanıyoruz. (md. 29)

«Sanayileşmemizin süratlenebilmesi için, nüfusumuzun teknik kabiliyetini, eğitim seviyesini arttırmak, *sanayi alanında sermaye terakümünü hızlandırmak ve bu alana doğru sermaye hareketini teşvik etmek, Türk müteşebbisini çeşitli vasıtalarla sanayi alanında çalışmaya yöneltmek*, bu çalışmanın gerektirdiği teknik ve ekonomik bilgilerle onu teçhiz etmek lüzumuna kaniiz. (md. 30)»¹⁵

Bu program maddeleri, DP'nin **belirtik olarak tarıma öncelik** veren programı ve uygulamasıyla karşılaştırıldığı takdirde, katedilen yolu kavramak kolaylaşır:

«Ziraat, milli gelirin en geniş kaynağını teşkil ettiğine ve nüfusumuzun yüzde sekseni ziraatle geçindiğine göre, *zirai kalkınmanın memleket kalkınmasının temeli olacağına şüphe yoktur.*»¹⁶

15) *Adalet Partisi Programı*, F. Bozbeyli (der.), *Parti Programları*, Birinci Kitap, Birinci Cilt içinde, Ak Yayınları, İstanbul, 1970, s. 9. Vurgular bana aittir.

16) *Demokrat Parti Programı*, madde 54. Aktaran C. Eroğul, a.g.y., s. 14n. Vurgular bana aittir.

Sonuç olarak, DP içinde sesini duyuramayan sanayi burjuvazisi, 27 Mayıs darbesinin yarattığı sarsıntı ortamında kırsal sınıflar ittifakının doruğuna tırmanmayı becermiş olmaktadır. Böylece, sanayi burjuvazisi bir taşla (27 Mayıs), iki kuş vurmuş olmaktadır: hem siyasal üstyapıyı sınırlı sermaye birikiminin gereklerine uygun olarak yeniden-biçimlendirmiş, hem de hakim sınıflar ittifakının öncülüğünü ele geçirmiştir. Ama işte 1960-sonrası siyasal rejimin ikinci paradoksu da bu noktada ortaya çıkar. Kuşlardan biri ötekini yutmaya hazırlanmaktadır. Sanayi burjuvazisi, kısmen kendi yarattığı olan yeni siyasal rejimle iktidarını sınırlamayı hedeflediği kırsal çoğunluğun artık **karşısında değil başındadır**. (Bu ittifaktan daha sonra ortaya çıkacak olan kopuşlar bu gerçeği değiştirmeyecek, sadece ittifakı zayıflatacaktır.) İşte Demirel'in ve AP'nin 60'lı yıllar boyunca 1961 Anayasası'ndan yakınmasına yol açan ikinci etken de budur. Ama unutulmamalıdır ki, 60'lı yıllar boyunca önem taşıyan bu etken zamanla tümüyle **arka planda kalmıştır**. 70'li yılların sonuna varıldığında, varolan siyasal rejimin büyük burjuvazi açısından esas yükü demokratik hak ve özgürlüklerden, sosyal haklardan ve işçi haklarından **doğuyordu**.

İşte 1960-sonrası siyasal rejiminin, dinamik biçimde gelişen sınıf mücadeleleri ve yeniden oluşan sınıf ittifakları bağlamında **yeniden tanımlanan** bu siyasal anlamıdır ki 12 Mart'ı anlaşılabilir kılar. Bu tarihsel olayı, «bürokrasinin iktidarının restorasyonu» ya da (son zamanlarda yaygınlaşan bir anlayışla) bir «cuntalar savaşı» ya da hatta bir «kontr-gerilla operasyonu» olarak kavramaya olanak yoktur. Kuşkusuz (ilki dışında) bu açıklamaların birer «ussal çekirdeği» vardır. Ama 12 Mart'ın bir «cuntalar savaşı» olarak okunmasının gerekçesini oluşturan 9 Mart cuntası da, dönemin gerilla hareketleri de sınıf mücadelesinin yükselişinin ürünlerinden başka bir şey değildir. Birincisi mücadelenin küçük burjuva radikalizmi tarafından evcilleştirilmesi ve kanalize edilmesi yolunda bir çabadır; ikincisi ise sosyalist mücadelenin gençlik içinde bulduğu yankının sivri ucu. 12 Mart dolaysız olarak bunları hedef almıştır kuşkusuz; ama esas hedefi bunların kaynağında yatan sınıf mücadelesini durdurmak için 1960-sonrası siyasal rejimi geriletmektir. «Sosyal uyanışın ekonomik gelişmeyi aştığı» vecizesi de, 1961 Anayasası'nın parlamentodaki burjuva partilerinin desteğiyle siyasal hak ve özgürlükleri kısıtlayacak biçimde değiştirilmesi de bu olgunun açık ifadesidir.

Siyasal rejimin sanayi burjuvazisi için oluşturduğu engelin böylece törpülenmesinin neden burjuvazinin sivil güçlerince gerçekleş-

tirilemediği sorulabilir. Bu soru bize aynı zamanda 12 Mart'ı hazırlayan somut konjonktür üzerinde birkaç gözlemlerde bulunma olanağını veriyor. Demirel önderliğinin sanayi burjuvazisinin çıkarlarına verdiği mutlak öncelik, Türkiye'de burjuvazinin parlamenter hakiyet biçiminin «altın çağı»nı oluşturan 1965-69 döneminden sonra hakim sınıflar blokunda yeni çatlaklar doğuracaktır. 1969 sonrasının Demokratik Parti ve Milli Nizam Partisi (MSP'nin atası) girişimleri, hakim sınıflar içindeki bu çatlağın birer siyasal ifadesidir. İşte bu nedenle, 1970 yılına varıldığında, sanayi burjuvazisi kendini çelişik bir siyasal konumda bulmuştur. Bir yanda, yüzbenden fazla işçinin büyük ölçüde kendiliğinden katılımıyla patlak veren 15-16 Haziran olayları, işçi sınıfı hareketindeki ciddi yükselişi taçlandırmakta ve burjuvazi için bir uyarı sinyali oluşturmaktadır. Bu yeni tehlike karşısında, burjuvazi işçi sınıfı hareketini (ve onun ileri bölümünü temsil eden sosyalist hareketi) geriletme ve 1960-sonrası siyasal rejimi budamak ikiz görevleriyle karşı karşıyadır. Ama tam da burjuvazinin bütün güçlerini toplamasını gerektiren böyle bir anda, hakim ittifakta ortaya çıkan çatlaklar burjuvazinin siyasal güçlerini bölünmüş ve zayıf bir duruma getirmektedir. Sanayi burjuvazisinin sivil siyasal temsilcileri günün göreviyle başa çıkacak güce sahip değildir. Ordunun doruklarının kapatılmayan parlamenter burjuvazinin temsilcilerinin yanında ağırlığını hissettirmesi bu yüzden gerekli hale gelmiştir. Kuşkusuz, 12 Mart'a giden yolun son basamağının cuntalar arasında bir mücadele olması önemsiz değildir. Ama bu, toplumsal mücadelenin (1960'ın mirasının da etkisiyle) askeri biçimlerin prizmasında çarpıtılmış biçimde ortaya çıkmış olduğu bize unutturmamalıdır.

12 Mart'ın her bakımdan başarısız bir girişim olduğu, üzerinde uzun uzadıya durmayı gerektirmeyecek kadar açık bir gerçektir. İki yıl boyunca istikrarlı bir hükümet bile kuramayan askeri müdahale (bu bakımdan 12 Eylül'ün Ulusu hükümetinin dayanıklılığı çarpıcı bir karşıtlık oluşturur), bu süre boyunca gerçek ücretleri geriletmekten, taban fiyatlarındaki artışları durdurmaktan ve Anayasa'da bazı değişiklikleri gerçekleştirmekten (bir de sosyalistlere, gençlik önderlerine ve aydınlara idam cezaları ve işkence uygulamaktan) başka hiçbir şey yapmamıştır. Varolan birikim tarzının sorunları karşısında çaresiz kalmış, bu sorunları (üstelik ertelendikleri için keskinleşmiş biçimde) 70'li yıllara miras bırakmıştır. Yapılan Anayasa değişikliklerine ve ilerici harekete verilen gözdağına rağmen, işçi sınıfı hareketinin ve kitle muhalefatinin hızını yavaşlatamamış, tersine bu hareket 1973'den sonra yenilenmiş bir canlılıkla boy göstermiştir. Bu da, 1960-sonrası rejimin yasal değil siyasal bir kimlik ta-

şıldığını açıkça göstermiştir.¹⁷ 12 Mart rejiminin çözmeden devrettiği bu sorunların yükü, 1970'li yılların zayıf parlamenter rejiminin çöküşünün temelini oluşturacaktır.

Bindokuzyüzseksen

Büyük sanayi ve banka sermayesinin 12 Mart arifesinde yüzyüze kalmış olduğu çifte sorun, 12 Mart'ın her alanda başarısız oluşu ve yarım önlemlerle yetinmek zorunda kalması nedeniyle 1970'li yıllara olduğu gibi miras kalmıştı. Burjuvazi hâlâ bir yanda işçi sınıfının ve öteki toplumsal güçlerin muhalefetini bastırma sorunuyla karşı karşıyaydı, ama aynı zamanda büyük toprak sahipleri ile ticaret sermayesinin sanayi kapitalizminin gerisinde kalan ya da az gelişmişliğin hücrelerinde hayat bulan dilimleri ile de mücadele etmek zorundaydı. Sorun aynı idi ama 70'li yıllarda aldığı siyasal ifade biçimi 60'lı yıllara göre farklı olacaktı. 70'li yıllarda, AP bir kez daha bütün mülksahibi sınıfların küçük köylüler çoğunluğu üzerindeki hegemonyasını sağ güçlerin birliğinde ararken (MC hükümetleri bu ittifakın billurlaşmış biçimiydi), CHP sanayi burjuvazisine işçi sınıfı ve öteki emekçilerin desteğinde, çıkarları sanayi kapitalizminin gelişmesiyle çelişen mülksahibi sınıfları geriletme alternatifini sunuyordu. 1973 sonrasında yeniden yükselen kitle muhalefatinin faşist saldırılarla sindirilmeye çalışıldığı bir ortamda bu yeni kamplaşma toplumdaki derin kutuplaşma olgusunun siyasal bakımdan da billurlaşması sonucunu doğuruyordu. Böylece, Türkiye tarihinin en büyük iktisadi bunalımına burjuvazinin siyasal önderliğinin derin bir bölünmeye uğradığı bir bağlamda girecekti.

1977 sonrasında derin iktisadi bunalım ile 12 Eylül arasında dolaysız bir nedensellik bağı kurmak doğru değildir. Başka zamanlarda ve başka yerlerde bu tür bir iktisadi bunalımın üstesinden parlamenter devlet biçiminin esnekçe kendini uyarlaması yoluyla gelebilirdi burjuvazi. Türkiye'deki bunalımın önemi, sermaye birikiminin önündeki engelleri çıplak biçimde ortaya çıkararak burjuvaziye sorunların ertelenemez bir nitelik kazanmış olduğunu göstermiş olmasından kaynaklanır. Eski birikim tarzının candamarları tıkanmıştır; Türkiye kapitalizminin yeni bir doğrultuda gelişebilmesi için yolun açılması gereklidir. İşçi sınıfı ve öteki emekçi katmanların mücadeleciliği bu yeni atılımın önündeki en büyük engeldir; bastırıl-

17) Başka bir biçimde söylenirse, 60'lı ve 70'li yılların canlı toplumunun ardındaki temel dinamik «1961 Anayasası'nın getirdiği özgürlük ortamı» değil, sınıf mücadelelerinin yükselmesi bağlamında doğan kitlesel muhalefettir.

ması gerekir. İşçi sınıfı hareketinin geçici olarak bastırılması yeterli değildir; emekçilerin gerek iktisadi kazanımlarının, gerekse siyasal mevzilerinin kalıcı biçimde geriletilmesi gereklidir. 12 Mart deneyimi, 1960-sonrası siyasal rejimde kısmi değişikliklerin yeterli olmadığını, sistemin bir bütün olarak kaldırılması gerektiği dersini öğretmiştir. Burjuvazinin karşısındaki bu yakıcı görevlere karşılık, burjuva siyasal önderliği keskin bir bölünme içinde felç olmuştur. İşte 12 Eylül burjuva toplumunun bu önderlik bunalımına bir cevap olarak tarih sahnesine çıkmıştır. Bu anlamda, hakim sınıfların siyasal bölünmüşlüğüne aşmasına olanak tanıyan bir burjuva birleşik cephesi niteliğini taşır. Yeni anayasasıyla, çalışma yasalarıyla, sosyalist siyasal harekete ve sendikal hareketin militan kanadına vurduğu darbelerle, miras bıraktığı baskıcı siyasal yapılanmayla önündeki tarihsel görevleri de büyük ölçüde yerine getirmiştir. 1983 sonrasında rejimin siyasal partiler sistemi planında ortaya çıkan çelişkili görünümü (ve kısmi başarısızlık tablosu) bu temel gerçeği bize hiçbir zaman unutturmamalıdır.

12 Eylül gibi, bir toplumun yaşamında dönüm noktası olarak kabul edilebilecek kadar önemli bir tarihsel olayın ortaya çıkışını kuşkusuz karmaşık bir etkenler bileşimi hazırlamıştır. 1980 yılına gelindiğinde Türkiye'nin yaşamakta olduğu iç ve dış koşullar incelendiğinde 12 Eylül'ü hazırlayan etkenler bileşiminin çok-boyutlu bir nitelik taşıdığını görmek zor değildir. 1979 Şubatında İran İslam devriminin gerçekleşmesi ve aynı yılın sonunda Sovyet birliklerinin Afganistan'a girişi, ABD'nin Ortadoğu'da güvenilir ve istikrarlı bir Türkiye'ye olan ihtiyacını arttırmıştır.¹⁸ Yunanistan ile Türkiye arasındaki çelişkilerin NATO'nun Güneydoğu kanadını güçsüzleştirmekte olduğu aynı yönde etkiler yaratan bir sorundur o dönemde. Türkiye içinde ise, yukarıda sözü edilen toplumsal kutuplaşmanın yarattığı, iç savaş boyutlarına yaklaşan şiddet ortamı, bu toplumsal kutuplaşmanın parsellemesine ve felç olmasına yol açmış, faşist iç savaş stratejisinin körüklediği mezhep savaşları ve kitlesel katliamlar, Doğru sorunun giderek devlet için yakıcı hale gelmeye başlaması vb. etkenler, 12 Eylül müdahalesinin gerçekleşmesinde olduğu kadar, toplumda sessiz bir kabulle karşılanmasında da önemli rol oynamıştır. Ama bütün bunlar en temelde yatan ve 12 Eylül'ün programı açısından belirleyici olan çelişkinin öneminin gözden kaçırılması için bir gerekçe oluşturmamalı. 1980 sonrası düzenlemelere damga-

18) İran-İrak savaşının 12 Eylül'den sadece yirmi gün sonra patlak vermesi kanımca ilginç bir raslantı olmaktan öte bir şeydir.

sını vuran, 1960-sonrası siyasal rejiminin tarihin sayfalarına gömülmesi yolunda gösterilen çabadır. Bir kez daha vurgulamak gerek ki, bu çabanın esas hedefi 1961 Anayasası değildir. Esas amaç DİSK'i ile, sosyalist partileri ve hareketleri ile, toplu sözleşme ve grev hakları ile işçi hareketinin mücadele kapasitesini ortadan kaldırmaktır. Yani, bir kez daha, sorun yasal değil siyasaldır. 1961 Anayasası'nın ortadan kaldırılması ise, sözkonusu anayasanın bu mücadele kapasitesine daha uygun bir ortam yaratmasından kaynaklanmaktadır.

Bu bağlamda, 12 Eylül'ü hazırlayan en önemli koşullardan biri olarak, 1977-78 yıllarına varıldığında, işçi sınıfı hareketinin 60'lı yılların ortalarından itibaren gösterdiği yükselmenin durmuş olduğunu hatırlatmak gerekir.¹⁹ Bunda sınıfın burjuva partilerine karşı siyasal bağımsızlığının sağlanamamasının (CHP sorunu) önemli bir rol oynamış olduğu kanısındayım. Bu gerilemenin yanı sıra, siyasal örgütlerin çok parçalılığı, ondan da önemlisi sosyalist hareketler arasında bir birleşik cephenin kurulması için ciddi hiçbir adım atılmamış olması, hareketin yenilgisi için uygun bir ortam oluşturmuştur.

Son olarak, 24 Ocak ile 12 Eylül arasındaki ilişkiye kısaca da olsa değinmekte yarar var. Özellikle ortanın solunda yaygın olan, ama sosyalist solda da oldukça geniş kabul gören bir yaklaşıma göre, 12 Eylül, 24 Ocak kararlarının ve bu kararlarla uygulamaya konulan iktisat siyaseti programının bir sonucudur. 24 Ocak ile 12 Eylül'ün birbiriyle bağıntı içinde olan iki tarihsel olgu olduğu açıktır. Ama bu ilişki bir neden-sonuç ilişkisi olarak konulamaz. İkisinin arasındaki bağ çok daha ince, çok daha derin bir bağdır. Hem 24 Ocak, hem de 12 Eylül Türkiye'de sermaye birikiminin vardığı somut evrede ve bu evrenin somut tıkanıklıkları karşısında, sermayenin önündeki engelleri aşmak için yaptığı atılımın birer ürünüdür. Her ikisi de aynı nedenin sonuçlarıdır yani. 24 Ocak'la simgelenen yeni iktisat siyaseti yönelişi, eski birikim tarzının üstyapısını oluşturan iktisat siyasetinin (ve bu arada planlamanın) defterinin dürülmesi anlamını taşır. Sermayenin çıkarlarına hizmet etme bakımından gününü doldurmuş, sermayenin hareketinin önünde bir engel haline gelmiş bir üstyapı kurumunun ortadan kaldırılmasıdır sözkonusu olan. 12 Eylül de sermayenin hareketinin önünde sınıf mücadelesi dolayısıyla bir engel haline gelmiş olan bir başka üstyapı,

19) 1979 sonundan itibaren dalga yine hızla tersine dönmeye başlayacak, ama işçi hareketi bazı önemli atılımlara rağmen bütünüyle toparlanamadan önce 12 Eylül gerçekleşecektir.

1960-sonrası siyasal rejimi tarihe gömmeye yönelik bir harekettir. Kısacası, her iki hareket de aynı toplumsal mücadelenin, sermaye birikiminin tıkanıklıklarını aşma mücadelesinin farklı cepheleridir.

3. TEORİK BİR BİLANÇO

Buraya kadar yapılan tahlilin amacı, çağdaş Türkiye'nin tarihinde ortaya çıkmış olan üç askeri müdahalenin de sınıf mücadelesinin ürünü olduğunu, herbirinin bu mücadelelerin yol açtığı farklı türden çıkmazları çözmeyi üstlendiğini ortaya koymaktır. Şimdi, bu kısa incelemenin ışığında, bazı teorik sonuçlara varmamız ve son dönemde solda geliştirilmiş olan bazı açıklamaların yanlışlığını ortaya koymamız olanaklı görünüyor.

Burjuvazinin Tarihsel Zaafı

Bu yazı boyunca Türkiye'de kapitalizmin gelişmesi ve çeşitli sınıfların birbirleriyle ilişkileri konusunda, ayrıntılarına girmeden çizmeye çalıştığım sentez niteliğinde tablo, son kırk yıllık dönemde askeri müdahalelerin neden düzenli bir biçimde tekrarlandığını açıklamaya yarayacak unsurları ortaya çıkarmıştır. Tarihsel açıdan bakıldığında, Türkiye'de kapitalizmin gelişmesine eşlik eden güçlü ve aktif devlet, herşeyden önce, Türk burjuvasının öteki sınıf ve sınıf dilimleri karşısında doğuşundan beri varolan zayıflığının bir ürünü olmuştur. Emperyalist sermaye karşısındaki konumunun zaafı ve Cumhuriyetin kuruluş döneminde Osmanlı burjuvazisinin öteki etnik öğelerine karşı vermek zorunda kaldığı şiddetli mücadele, bu burjuvaziye eski devletin kadrolarına (bürokrasiye) yaslanmak zorunda bırakmıştır. Tâbi sınıflardan duyduğu korku, bir kitlesiz devrimle yetinmesine ve sadece hakim sınıfların seslerini duyurabilmesine olanak sağlayan, demokratik-olmayan bir devlet biçimini benimsemesine yol açmıştır. Büyük toprak sahipleriyle hem iç içe geçmiş olması, hem de tâbi sınıflara karşı onların desteğini araması, tarım sorununun çözülmesini engellemiş ve daha sonraki burjuva hükümetlerinin kırsal sınıflar karşısında elini kolunu bağlamıştır. Bütün bunlar, burjuvaziye devlete ve özellikle de devletin baskı aygıtına karşı köklü biçimde bağımlı kılmıştır Cumhuriyet'in başlangıcından beri. Bu bağımlılık daha sonra sınıfın en modern kanadı olan sanayi burjuvazisi tarafından da lânetli bir miras olarak devralınacaktır. Eğer bu sınıf dilimi sınıf mücadelesinin her düğüm noktasında kaderini askeri müdahalelere bağlamışsa, gerek hakimiyete tırmanırken (1960) gerekse iktidarın sağlamlaştırılması (1971 ve

1980) sürecinde çıkarlarının askeri yöntemlerle toplumun geri kalan bölümlerine dayatılmasına talip olmuşsa, bu aslında öteki sınıflar karşısındaki görece zayıflığının ve hakim sınıfların öteki bileşenleri üzerindeki hegemonyasının sınırlılığının bir ifadesinden başka birşey değildir. Bir tarım devriminin yokluğu, çağdaş sanayi burjuvazisini aşılması çok güç sorunlarla karşı karşıya bırakmıştır. Geri ilişkiler içinde yaşayan kırsal sınıflarla işçi sınıfı arasında sıkışan sanayi burjuvazisi, tekrar tekrar askeri yönetimlerden medet umacak duruma düşmüştür. Başka ülkelerdeki benzerleri gibi, hakimiyeti için tehlike oluşturan sınıflar karşısında üstünlüğü ele geçirebilmek için siyasal temsilcilerinin iktidarı ellerinden bırakmak zorunda kalmalarına göz yummuştur.

Bürokratik İktidarın Restorasyonu Tezi

Bu yazının girişinde, son dönemde geliştirilen bir teorinin, askeri müdahaleleri bürokrasinin bir bütün olarak toplum üzerinde hakimiyet kurma eğilim ve çabasına bağladığına değinmiştim. Son dönemin sol liberal yönelimi çerçevesinde geliştirilen bu açıklama, solün başka kesimlerinden kaynaklanan bazı görüşler ile tamamlanmaktadır. Sözgelisi, sol liberalizmin (sivil toplumculuğun) başka alanlardaki (örneğin Kemalizm'le ilgili) görüşlerine ısrarlı eleştiriler yöneltmiş olan bir yazar (Doğu Perinçek) Türkiye'de demokrasinin temellerini araştırmaya yönelik bir yazısında, bu sorunlara sol liberalizmle her bakımdan özdeş olmasa da, aynı yöntemsel ve siyasal temelleri paylaşan bir yaklaşımı sergilemiştir²⁰ Üstelik söz konusu açıklamanın etkisi solla sınırlı kalmamış, bu teori askeri yönetime karşı tavır alan burjuva çevrelerde de oldukça yaygın bir kabul görmüştür. Bütün bunlardan dolayı, Türkiye'de askeri müdahalelerin temelini anlayabilmek için geliştirilmiş olan sol liberal açıklamanın üzerinde dikkatle durulması gerekir. Söz konusu açıklamanın ana çizgileri şöyle özetlenebilir:

• Son kırk yılın siyasal tarihi, bürokrasinin, özellikle de bürokrasinin askeri kanadının, burjuvaziye mücadelelerinin tarihidir. (Bu mücadelenin tarafları yazarlara ve amaçlara göre değişebilmektedir: bürokrasi/burjuvazi ikilisinin yerini zaman zaman ordu/toplum, devlet/toplum, elitler/toplum, bürokrasi/halk gibi farklı türden ikilikler almaktadır. Bu farklı ikiliklerin arasındaki sürekliliği sağlayan, hepsinin ilk terimini az çok aynı toplumsal gücün oluşturmasıdır;

20) D. Perinçek, «Türkiye'de Çok Partili Rejimin Dayanıklılığı ve Temeli», Osmanlıdan Bugüne Toplum ve Devlet, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1986 içinde.

devlet, ordu ya da bürokrasi. İkinci terim ise, nasıl ifade edilirse edilsin, burjuvaziye mutlaka içine alacak biçimde tanımlanır.)

• Bütün askeri darbe ve müdahaleler, parlamenter bir rejimde toplumu yönlendirme ve kalıba sokma olanağını yitiren bürokrasinin toplumu yönetme ayrıcalığını yeniden kurma çabasının ürünüdür. Bu açıklamayı benimseyenlere göre, 1946 öncesinde bürokrasi topluma tek başına hakim olduğundan, askeri müdahalelerin her biri bürokrasinin egemenliğinin restorasyonu (yeniden tesisi) anlamını taşımaktadır. Bu görüşü restorasyon tezi olarak anacağım. (Bu tez, sol liberalizmin Osmanlı dönemi ile Cumhuriyet arasında var saydığı süreklilik ile birlikte ele alınırsa, askeri darbeler kapitalizmin öncesi bir hakim sınıfın siyasal iktidarının yeniden kurulması niteliğini kazanmaktadır.²¹⁾)

• Bu çerçevede bakıldığında, son kırk yılın bütün darbeleri, aralarındaki ikincil farklar ne olursa olsun, özsel olarak aynı niteliği taşımaktadır. 27 Mayıs, 12 Mart ve 12 Eylül aynı toplumsal/siyasal gücün aynı amaçlarla gerçekleştirdiği ve özsel olarak birbirlerinden farklı görülemeyecek üç müdahaledir. Bunlardan birini (örneğin 27 Mayıs'ı) ötekilerden farklı nitelikte görmek olanaklı değildir. Demokratik bir bakış açısı, herbirinin aynı şiddetle eleştirilmesini gerektirir. Bu görüşe tekrerrür ya da özdeşlik tezi adı verilebilir.

• Bu bakış açısında, darbelerin ve müdahalelerin temelindeki dinamik ordunun Kemalist/müdahaleci geleneğidir, kendini toplumu kurtarma türünden bir misyon ile görevli addetmesinden kaynaklanan ideolojisidir. Başka bir biçimde söylendiğinde, son kırk yılın düzensiz araıklarla askeri müdahalelere tanık olmuş olmasının asli nedeni ordunun yapısında ve idolojisinde aranmalıdır, toplumun kendi içindeki mücadelelerde, özellikle de sınıf mücadelelerinde değil. (Toplumsal ve siyasal mücadelelerin ordunun kargaşayı önlemek üzere müdahale isteğini ve kapasitesini arttıracaklarını kabullenmek, bu bakış açısı ile tutarlı olabilir. Tutarlı olmayan, darbelerin ana dinamiğinin toplumsal mücadelelerde aranmasıdır.)

• Nihayet, bütün bunların sonucu olarak, askeri yönetimler, ayrımsız biçimde toplumun bütün sınıf ve öteki güçlerini karşılarına alırlar. Esas olan, devlet ile toplum arasında mutlak bir hakimiyet ilişkisidir. Toplumun bir bütün olarak, kurulan despotik yönetimin sultanı altına girdiği kabul edilir. Özel olarak da, bazı sınıf veya sınıf dilimlerinin yeni yönetim üzerinde önemli bir ağırlığa sahip olduğu görüşü reddedilir.

21) Sol liberalizmin Türkiye tarihine ilişkin süreklilik tezini daha önce ayrıntılı olarak ele almıştım. Bk. 10 No.lu dipnotta verilen kaynak.

Askeri Müdahaleler Neyin Restorasyonu?

Askeri müdahalelerin sol liberal açıklamasının temelinde, Türkiye'nin son kırk yılına damgasını vuran mücadelenin bürokrasi ile burjuvazi arasındaki çatışma olduğu yargısının yattığını belirtmiştim. Bu yazıda geliştirilen tahlil, son kırk yılın siyasal mücadelelerinin temel olarak farklı sınıf ve sınıf dilimleri arasındaki mücadelelerin ifadesi olarak kavranması gerektiğini ortaya koymaktadır. Her şeyin ötesinde, 1960'lı yıllardan itibaren sermaye/emek çelişkisinin belirleyici bir nitelik kazandığı anlaşılmadan Türkiye'nin son dönem gelişmesi kavranamaz. Askeri müdahalelere bürokrasinin burjuvazi (ya da bütün toplum) ile çelişkisinin bir ifadesi olarak bakmak, sınıf mücadelelerini bakış alanı dışına çıkarttığı ölçüde sorunu daha baştan yanlış koymak anlamına gelir.

Kaldı ki, bu tür bir çerçeve bürokrasinin Türkiye'de kendine özgü çıkarları olan, bağımsız bir toplumsal güç olduğu varsayımına dayanmak zorundadır.

Bürokrasinin yirminci yüzyıl tarihinin hiçbir evresinde öteki sınıflardan bağımsız, kendine özgü çıkarları olan bir hakim sınıf olarak varolmadığı kanısındayım. Hele bürokrasinin bağımsızlığı tezinin 1960 sonrasındaki dönem için ileri sürmenin hiçbir ciddi yanı olmadığını düşünüyorum. Gerçekte Türkiye burjuvazisi, 27 Mayıs'ın canlılık kazandırdığı küçük burjuva radikalizmi karşısında silahlı kuvvetler konusunda bir bütünleştirme ve eritme politikası izlemesi gerektiğini 60'lı yılların başından itibaren saptamıştı. Bunun açık bir ifadesini Adalet Partisi programında bulmak olanaklıdır:

• Ordumuzun tarihi geleneği; Ordu personelinin refahı
Madde 89 — Silahlı kuvvetlerimizin yalnız Vatan müdafaası ile meşgul olmasını, siyasi cereyan ve temayüllerden uzakta kalmasını, siyaset dışında milli bir müessese hâlinde savunma vazifesini yapmasını, hem «Modern Devlet» anlayışının, hem de Silahlı Kuvvetlerimizin tarihi geleneklerinin tabii bir icabı sayarız.
Ordu personelinin yorucu ve yıpratıcı şartlar içinde çalıştığını hesaba katarak, mesleğin şeref ve haysiyetine yakışan bir hayat seviyesini idame ettirmenin zarureti kabul ederek, Silahlı Kuvvetlerimizin, mesken, maiyet, refah ve emniyet bakımından tatmin edici imkânlarla sahip olmasını arzu ederiz.²²⁾

Bu iki paragrafın aynı madde içinde yer alması son derecede ilginçtir ve basit bir raslantıdan öteye, iki ilke arasındaki sıkı ilişkiyi açıkça ortaya koymaktadır. Bu paragraflardan ilki burjuvazinin si-

22) Adalet Partisi Programı, a.g.y., s. 37-38.

vil siyasal gücü olarak AP'yi ilgilendirir ama ikincisi genel olarak burjuvazi açısından tüm 60'lı ve 70'li yıllar boyunca sürdürülecek politikanın özünü ifade etmektedir. Günümüze varıldığında burjuvazinin askeri bürokrasi ile arasındaki mesafeyi ortadan kaldırmak açısından önemli bir başarıya kavuşmuş olduğu açık biçimde gözlemlenmektedir. Silahlı kuvvetlerin OYAK ve başka girişimler aracılığıyla sermaye birikiminin iniş çıkışlarına duyarlı hale gelmesinden emekli subaylarla büyük sermaye grupları arasında yönetim kurulu üyelikleri vb. aracılığıyla kurulan organik ilişkiye, ortalama ücretlinin yaşam standartlarının çok üstüne yükselen bir yaşam seviyesinden askeri personelin burjuvaziyle kaynaşmasına yardım eden çeşitli faaliyetlere (moda defileleri, kokteyller, uluslararası görevlendirmeler), silahlı kuvvetler üyelerinin çıkarlarının hakim sınıf çıkarlarıyla bütünleştirilmesine yönelik sayısız etken bugün hükümünü icra etmektedir. Bu veriler ışığında askeri bürokrasinin hâlâ burjuvaziye karşıt bir bağımsız toplumsal güç olduğu iddiası şaşırtıcı bir nitelik taşımaktadır.

Müdahalelerin askeri bürokrasinin Kemalist/müdahaleci «toplumu kurtarma misyonu» geleneği dolayısıyla ortaya çıktığı yolundaki tez de ciddi sorunlar doğurur. Herşeyden önce, bir ideolojinin toplumun yaşamında onyıllar boyu belirleyici bir etken olarak sunulması, düşüncelerin fantastik dünyasının maddi ilişkilerin somut dünyası üzerinde belirli bir üstünlük/öncelik taşıdığı anlayışı savunulmadıkça olanaklı değildir. Bunun bir uzantısı da şudur: askeri bürokrasi içinde böyle bir ideoloji varolduğu ölçüde, bu ideolojinin neden varlığını koruyabildiği, nasıl sürekli olarak yeniden üretildiği de açıklanabilmelidir. Bu ise bizi yeniden toplum içinde maddi ilişki ve çelişiklere geri gönderecektir. Bu yazıda yapılan tahlil, askeri bürokrasinin siyasal yaşama müdahalesi konusundaki kapasitesinin ve istekliliğinin yeniden üretiminin, burjuvazinin parlamenter hakimiyet tarzı çerçevesinde kendi çıkarlarını topluma kabul ettirme yeteneğinin güçsüzlüğüyle açıklanabileceğini göstermiştir. Yani, ordunun müdahale kapasitesi, burjuvazinin hegemonik biçimde yönetme kapasitesine ters orantılıdır. Nihayet, sol liberal tez askeri bürokrasinin Kemalist bir ideolojiyle yoğrulmakta olduğunu varsaymaktadır. Oysa 1980 sonrası gelişmeler, silahlı kuvvetler içinde, gerek din/laiklik, gerek eğitim, gerekse iktisat siyasetleri konusunda (dış politika-daki önbiçimlenmeleri de unutmamak gerekir) Kemalist ideolojinin büyük ölçüde aşıldığını çıplak biçimde ortaya koymuştur.

Bu nokta bizi devlet ile toplum arasındaki ilişkiye getiriyor. Başka herşey bir yana, askeri bürokrasi içinde hakim düşüncelerin son

dönemde toplumda esen rüzgârlar (piyasa fetizişmi, İslam'ın yükselişi vb.) tarafından belirlenmiş olması bile, sol liberal teorisyenleri devlet ile toplum arasında kurulan mutlak karşıtlığın yanlışlığı konusunda uyarmış olmalıydı. Devlet toplumdan ayrılmış olmakla birlikte bağımsız-olmayan bir ilişkiler alanı ve aygıttır. Bölünmüş bir toplumun devleti de toplum karşısında tarafsız olamaz. Toplumun içindeki kavgalar bir siyasal bunalımla sonuçlandığında devlet de bu bunalıma varolan sosyo-ekonomik formasyonun korunması yolunda müdahalede bulunacaktır. Bu ise, kaçınılmaz olarak, bu formasyonun hakim sınıflarından yana, tâbi sınıflarının karşısında olacaktır.

Devletin toplum içindeki çelişkiler konusundaki bu yanlış konunun ters yüzü, toplum içindeki farklı sınıf güçlerinin de devletin askeri aygıtının müdahaleleri konusunda farklılaşmış tutumlara sahip olmasıdır. İşin bu cephesi bizi sol liberal açıklamanın temel çekirdeği ile karşı karşıya getiriyor. Askeri müdahalelerin tek başına bürokrasiye fatura edilmesinin zorunlu uzantısı, burjuvazinin bu müdahalelerdeki sorumluluğunun yadsınması, bu sınıfa demokratiklik payesinin atfedilmesidir. Sol liberal açıklamanın yanlışlığı hiçbir noktada bu kadar çarpıcı biçimde ortaya koymaz kendini. Türkiye burjuvazisinin bir sınıf olarak, iktisadi çıkar örgütleri, aydınları, basındaki sözcüleri vb. aracılığıyla 12 Mart'a ve 12 Eylül'e nasıl destek verdiği, bu dönemleri yaşayan ve özel bir yanılsamanın altında olmayan herkesin kolayca görebileceği birşeydir. Bu basit bir ampirik sorundur: Tercüman, Milliyet vb. gazetelerde ileri sürülen görüşlerin taranması, sözgelişi bir Aydınlar Ocağı'nın tavrının ve etkisinin incelenmesi,²³ işveren örgütlerinin (TİSK, TÜSİAD, TOBB vb.) askeri yönetimlerin çeşitli aşamalarında benimsedikleri tavırların gözden geçirilmesi, burjuva dünyasının askeri yönetimler karşısındaki tutumunu açıkça ortaya koyacaktır.

Geriye burjuvazinin sivil siyasal güçleri, yani siyasal partileri kalıyor. Sol liberal kuramcıların başlıca dayanakları da, AP gibi burjuva partilerinin, Demirel gibi önderlerin, askeri müdahalelerden belirli bir süre sonra (12 Mart sonrasında 1973'deki Cumhurbaşkanlığı seçiminde, 12 Eylül sonrasında 1982 Anayasa oylamasında ve ertesinde) varolan yönetimlerle çatışmaya girmiş olmasıdır. Bu dayanak da iki bakımdan çürüktür. İlkin, AP ve Demirel ekibinin 12 Mart'a da, 12 Eylül'e de ilk aşamada kesin bir destek verdiğini görmezlikten gelir. Üstelik çatışma döneminde de bu ekip askeri yöne-

23) Bu konuda öğretici bir inceleme için bk. «Türk-İslâm 'Masonları'», Yeni Gün-dem, 22-28 Şubat 1987.

timle her an ortak bir zemin bulmaya ve uzlaşmaya hazır bir tutum takınmıştır. İkincisi, sözkonusu yaklaşım indirgeyicidir, bir toplumsal sınıfın (burjuvazinin) siyasal temsilcileriyle (partilerle) arasındaki mesafeyi ortadan kaldırarak sınıfla partiyi özdeşleştirir. Oy-cukleri gibi, siyasal partiler de belirli konjonktürel gelişmeler karşısında esas olarak kendi aygıtlarının çıkarlarını koruyacak yaklaşımlar benimseyebilirler. Ama her durumda, burjuva partileri temsil ettikleri ya da temsil etmeye talip oldukları sınıfın çıkarlarının ta-nımladığı bir alanın ötesine geçemezler. Manevraları hep bu alanın içinde kalır. İşte bu çifte gerçeklik, hem Demirel ekibinin neden de-mokrazi demagojisine giriştiğini açıklar, hem de bu demagojinin her an uzlaşmaya hazır doğasını ortaya koyar.

Bütün bunların ışığında, Türkiye'deki askeri müdahalelerin, burjuvazinin bir hakim sınıf olarak çıkarlarından bağımsız olarak an-laşamayacağı ortaya çıkmaktadır. Bürokrasinin bağımsız bir siyasal iktidarı olmasına olanak yoktur ki bunun restorasyonu olsun. Res-torasyon tezi, her türlü tarihsel ve teorik temelden yoksundur. Üs-telik bu tez, askeri müdahalelerin getirdikleri düzenin özelliklerini ve daha sonraki döneme bıraktıkları mirası da tümüyle görmezlik-ten gelmektedir. Yukarıda 27 Mayıs dahil olmak üzere bütün mü-dahale dönemlerinin sanayi burjuvazisinin siyasal ve iktisadi gü-çünü pekiştiren birer bilanço ile sonuçlandığını ortaya koymaya ça-ıştım. Bu arada, sözkonusu dönemler askeri bürokrasinin siyasal et-kisini, iktisadi refahını veya ideolojik statüsünü bir ölçüde arttırmış olabilir. Bunu burjuvazinin bu hakimiyet biçiminin kaçınılmaz bir yan ürünü olarak görmek gerekir, müdahalelerin baskın yönü ola-rak değil. Özellikle 1980'li yıllarda herhangi birşeyin «restorasyonu» olmuşsa, bu, burjuvazinin çalışan kitleler üzerindeki sorgulanamaz hakimiyetinin restorasyonudur.

Sosyalistler 27 Mayıs'a Nasıl Bakmalı?

Sol liberal açıklamanın en çarpıcı yönlerinden biri 27 Mayıs ile 12 Eylül arasında yerleştirdiği özdeşlik işaretidir. Bu özdeşlik iki un-suru birden içermektedir: bir yandan, her iki tarihsel olay da temel-de bürokrasinin siyasal iktidarının restorasyonu karakterini taşıdı-ğı için tarihsel anlamları aynıdır; öte yandan, her ikisi de parlamen-ter demokrasiye birer müdahale olduğu için aynı biçimde ve aynı derecede anti-demokratiktir. Bu unsurlardan ilkiyle ilgili olarak faz-la bir şey söylemeye gerek yok. Ne 27 Mayıs, ne de 12 Eylül bürok-

rasinin iktidarının bir restorasyonu karakterini taşımadığına göre, ikisi arasında bu nitelemeye bağlı olarak kurulan bir özdeşlik de havada kalmaya mahkûmdur. Bu konuda asıl şaşırtıcı olan, 1960 ve 1980 gibi son derecede farklı iki ortamda ortaya çıkmış olan iki tarihsel olayın bu kadar kolayca birbirine indirgenebilmesidir. 27 Mayıs ve 12 Eylül Türkiye'de sınıf mücadelelerinin çok farklı aş-a-malarına karşılık verir ve çok farklı sorunlara birer cevap olarak ortaya çıkmışlardır. Birincisi, esas olarak, hakim sınıflar içindeki bir çelişkiyi çözmeye yöneliktir; ikincisi ise hakim sınıflarla emekçi sınıflar arasındaki bir çelişkiyi. 1950'li yılların Türkiye'sinde ihmal edilebilir bir siyasal ağırlık taşıyan sermaye/emek çelişkisi, 1970'li yıllara gelindiğinde belirleyici bir rol kazanmıştır. Dolayısıyla, 27 Mayıs ve 12 Eylül'ü tarihsel anlamları bakımından özdeşleştirmek, en soyut ve formel ilişkileri mekanik biçimde ön plana alarak, sa-dece devletle toplum arasındaki ilişkiye önem vermek, toplumun kendi içindeki kavgaları bakış alanının tümüyle dışında tutmak an-lamını taşır.

İkinci noktaya gelince. 27 Mayıs ile 12 Eylül'ü aynı yöntemlere başvuran iki tarihsel hareket oldukları, parlamenter yaşamı dur-durdıkları gerekçesiyle aynı derecede ve biçimde «anti-demokratik» olarak ilân etmek, sosyalistler açısından demokratik özgürlükler için verilecek mücadeleyi parlamentonun duvarları arasına hapsetmek demektir. (27 Mayıs arifesinde Türkiye'de artık parlamenter demok-rasi bütün kurumlarıyla çalışmaktan uzak olduğuna göre, aslında basit bir parlamenter çoğunluğun tahakküm hakkını herşeyin önü-ne almaktır) Neden? Çünkü, 27 Mayıs burjuvazinin siyasal iktidarı tarafından gerektiğinde cop ve kurşunla bastırılmaya çalışılan bir kitle hareketi üzerinde yükselmiş bir darbedir. 12 Eylül ise kitle ha-reketlenmesini karşısına almış bir askeri harekât. Demokrasiyi burjuva parlamenter biçimlerle sınırlamayanlar için, kitlelerin öz faa-liyetini demokrasinin asli koşulu sayanlar için iki hareketin aynı tarzda ve derecede anti-demokratik olduğunu söylemek olanaksız-dır. Solun 12 Eylül ile 27 Mayıs'a farklılaştırılmış bir bakış açısıyla bakması kaçınılmazdır. 27 Mayıs'ın «solun kamburu»²⁴ olduğu iddia-sına ilişkin tartışmanın esas noktası budur. Sorun, 27 Mayıs'ın sa-vunulması değildir, 27 Mayıs ile 12 Eylül'ün özdeşleştirilmesine karşı çıkılmasıdır.

Bir kez 27 Mayıs ile 12 Eylül arasındaki özdeşlik işareti ortadan kaldırıldığında, 27 Mayıs karşısında solun tavrının ne olması gerek-

24) A. Köymen, «Sol'un Kamburu», Yeni Gündem, eski dizi, 22, 16-31 Mayıs 1985, s. 9.

liği daha soğukkanlı bir biçimde tartışılabilir. Burada da açıkça söylenmesi gereken, 27 Mayıs'ı bir «Ak Devrim» olarak yüceltmeye yönelik anlayışların sosyalizmin temsil etme iddiasında olduğu tarihsel çıkarlar açısından önemli bir gizemleştirme niteliğini taşımaktadır. Herşeyden önce, 27 Mayıs, kendisine öngelen tüm kitle hareketliliğine rağmen, kesinlikle bir devrim değil bir askeri darbedir. Sadece bir kitle hareketlenmesi üzerinde yükselmekle kalmaz 27 Mayıs; aynı zamanda bu hareketlenmenin üzerine oturur ve yolunu keser. İkincisi, bu yazıda yapılan 27 Mayıs tahlilinin de gösterdiği gibi, 27 Mayıs esas olarak, burjuvazi içi çatışmaların askeri yöntemlerle çözüme ulaştırıldığı bir dönüm noktasıdır. Bu niteliğiyle de, daha sonra siyasal hak ve özgürlükler, sosyal haklar ve işçi hakları konusunda önemli kazanımlar getirmiş olsa da, temel olarak işçi sınıfını pasif konumda tutan bir harekettir.

Türkiye, 60'lı ve 70'li yıllarda işçi sınıfı hareketinin canlı mücadelesini yaşadıktan sonra, sosyalistlerin hâlâ 27 Mayıs'a (bazı yönleriyle sınırlı biçimde bile olsa) benimsenebilecek bir siyasal yönün cisimleşmesi olarak bakmaları son derecede yanlıştır. Bu bağlamda, Yalçın Küçük'ün 27 Mayıs'tan hareketle yazdığı şu satırlar en hafif deyimle şaşırtıcıdır:

«Tezi yazıyorum: 27 Mayıs, 1940 yılları ortalarından itibaren süregelen bir demokrasi akımının yönetimi almasıdır. Yönetimi almada, Silahlı Kuvvetler içinde çalışan bir gizli örgütün önemli ve sonuç alıcı rol oynamasını abartmamak gerekiyor. Artık Türkiye'de Silahlı Kuvvetler'in şu ya da bu ölçüde katılımı olmadan bir yönetim değişikliği düşünülemez; bunun kabul edilebileceğini umuyorum.»²⁵

Altını çizmek ihtiyacını duyduğum cümle çok açık bir biçimde geleceği ilgilendiriyor: Küçük, Türkiye'de emekçilerin çıkarına bir yönetim değişikliğinin de, ordunun «şu ya da bu ölçüde» katılımı olmadan gerçekleşmeyeceğini söylüyor. Ve bunun kabul edilebileceğini umuyor. Şaşıyorum. Böyle bir düşüncenin, devrimciler tarafından şiddetle reddedileceğini umuyorum.

Perinçek'in Sol Liberalizme Bir Katkısı

Doğu Perinçek'in Türkiye'de demokrasinin askeri müdahaleler

25) Y. Küçük, *Türkiye Üzerine Tezler*, Üçüncü Kitap, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1986, s. 79. Küçük, bu kitabı yazma süreci içinde olduğu bir sırada kendisiyle yapılan bir görüşmede bu konuda biraz daha dikkatliydi. «Artık bir daha Türkiye'de 27 Mayıs'lar olmaz» diyordu. Ama aynı yerde, «Türkiye'de eninde-sonunda ordunun katılımı olmadan bir iktidar değişikliği istisnai bir durum olarak algılanabilir» de diyordu. (Bk. *Yeni Aşama*, 87/2, Ocak 1987, s. 9.) Kitabında bu ikircikliliği olumsuz yönde aşmış oluyor.

ile nöbetleşmesine ilişkin olarak, gerek yönetsel temelleri, gerekse siyasal sonuçları bakımından sol liberal açıklamayla ortak bir noktada buluşan bir teorik bakış geliştirmiş olduğunu daha önce belirtmişim.²⁶ Sözkonusu yazısında Perinçek, demokratikliğin olumlu puanlarını burjuvazinin hanesine kaydederken, bu sınıfın askeri yönetimlerle ilişkisi konusunda tümüyle sessiz kalmaktadır.

Perinçek'in yaklaşımını kısaca özetleyelim. Yazar, Türkiye'de son kırk yıldır ortaya çıkan askeri müdahalelerin ertesinde parlamenter yaşama geri dönmüş olmasının ülkede siyasal çoğulculuğun dayanıklılığını kanıtladığı öncülünden yola çıkarak, bu dayanıklılığın yapısal nedenini araştırmaktadır. Vardığı sonuç, siyasal çoğulculuğun temelinin toplumsal çoğulculuk olduğudur: bu kavramdan yazarın anladığı, Türkiye kapitalizminin (Perinçek'te övgüsüne çok alışık olduğumuz Kemalist devrimin sayesinde) öteki az gelişmiş ülkelerden çok daha büyük bir sıçrama yapmış olması dolayısıyla, Türk burjuvazisinin farklılaşması, kendi içinde rekabete girişmesi ve demokratik bir düzen çerçevesinde uzlaşmasıdır. (Dikkat edilmesi gereken nokta, Türkiye'de siyasal çoğulculuğun varsaydığı dayanıklılığının temelini araştırdığına göre, Perinçek'in sadece 1946'yı değil, 70'li ve 80'li yıllarda kastettiğidir.) Kısacası, Türkiye'nin siyasal çoğulculuğu burjuvazinin kendi içinde vardığı «consensus»dan beslenmektedir esas olarak. (Perinçek'in sol liberallerin gözde kavramı «consensus»u sözlüğünün baş köşesine yerleştirmesi hiç de rastlantısal değildir.) Askeri müdahaleler, bu «consensus»un zayıfladığı noktalarda «politik toplum adına ortaya çıkan merkezi güçler»in iktidara gelmesi anlamını taşımakta, ama burjuvazinin çoğulculuğu yeniden parlamenter düzene dönüşü sağlamaktadır. Yani: demokrasi burjuvazinin bir ürünüdür, darbeler ise «merkezi güçler»in. (Yazara haksızlık etmemek için şunu da ekleyeyim: 1960 sonrasında «halk etkeni»nin de parlamentonun korunmasında «önemli bir ağırlık» oluşturduğu kanısındadır Perinçek. Ama bura bir ek etkenden söz edildiği, bunun burjuvazinin demokrasi-severliğini ortadan kaldırmadığı açıktır.)

Perinçek'in Türkiye'nin son kırk yılının iniş çıkışlarına ilişkin bu basit ve kapsayıcı açıklamasının, yöntemi ve sonuçları itibarıyla sol liberal bir teori olduğuna kuşku yoktur. Elbette yazarı sol liberal teorinin ana gövdesinden ayıran önemli farklılıklar vardır. Bir kere, Perinçek 27 Mayıs'ı bu şemanın dışında tutmakta, bir «devlet darbesi» olduğunu reddetmekte, «sivil toplumun gelişmesinde yepyeni» bir adım olarak görmektedir. Daha temel olarak, Perinçek'in

26) Bk. 20 No.lu dipnotta verilen kaynak.

bürokrasiyi bağımsız bir toplumsal sınıf ya da grup olarak gördüğüne ilişkin bir işaret yoktur; «merkezi güçler» doğrudan doğruya devletin bir bölüm personelini temsil etmektedir. Bu iki nedenle, yazar da restorasyon ve özdeşlik tezleri de mevcut değildir doğallıkla. Ama bütün bunlar Perinçek'in yönteminin baştanasağı sol liberal yöntemle uyuma halinde olduğu gerçeğini ortadan kaldırmaz. (Siyasal sonuçlar açısından ortaklığa aşağıda döneceğim.) Burada Türkiye'nin son kırk yılının tarihi sivil toplum ile devletin baş aktörleri olduğu bir süreç olarak algılanmakta, sivil toplum demokrasinin, «politik toplum» da darbelerin kaynağı olarak sunulmaktadır.

Bu niteliğiyle Perinçek'in açıklamasının sol liberal teorinin yönetsel kusurlarını taşıdığı açıktır. Ama bunun da ötesinde bazı noktalara değinmek gerekir. Herşeyden önce, Perinçek'in sol liberal teorisini marksist renklerle boyamak girişiminin tam bir başarısızlıkla malül olduğuna değinmek gerekir. Yazarın tezini marksist temellerde gerekçelendirişinin en özlü ifadesi şu noktadadır: «'Milli burjuvaziyi yaratan', çok partiyi de yaratmak zorundadır. Çünkü burjuvazi, kapitalizmin doğası gereği çok sayıda sermaye olarak var olmak durumundadır.» Marx'ın *Grundrisse*'de «çok sayıda sermaye» üzerine yaptığı gözlem burada tümüyle yersiz biçimde kullanılmıştır. Bu gözlem, sermayelerin iktisadi alanda rekabet içinde varolmaları zorunluluğuyla ilişkilidir. Burada sermayenin siyasal alanda da çoğulculuğu kurmak zorunda olduğuna ilişkin bir otomatizm çıkarsamak tam bir sıçramadır. Bu mantık doğru olsaydı, kapitalizmin Türkiye kadar, hatta bazısında Türkiye'den de daha fazla, geliştiği nice ülkede (Brezilya'dan Güney Kore'ye, son onbeş yılın Şili'sinden dünün ve bugünün İran'ına) siyasal çoğulculuğun dayanıklılığı kaçınılmaz olurdu. Aslında, burada Perinçek'in açıklamasının sol liberal niteliği kendini bir kez daha ele vermektedir: kapitalizm ile demokrasi arasında kurulan zorunlu bağıntı gerçekte sivil toplumculuğun asli unsurlarından biridir.

«Milli burjuvazi» argümanına gelince: birincisi, bu argümanın kendisini izleyen cümle ile hiçbir ilişkisi yoktur. Muhayyel bir milli burjuvazi olsa da olmasa da bu, marksist sermaye teorisinin asli bir önermesi olan «sermayenin çok sayıda sermaye olarak varolmasının kapitalizmin doğasından ileri geldiği» önermesini değiştirmez. İkincisi, Perinçek bütün bu teoriyi, Türkiye'de Kemalist devrim sayesinde bir «milli» burjuvazi oluştuğu, oysa öteki azgelişmiş ülkelerin birçoğunda bir «milli» burjuvazinin varolmadığı temeline yaslıyorsa, burada da yanılmaktadır. «Milli» burjuvazi kategorisinin (sözkonusu azgelişmiş ülkede salt «komprador» olmayan bir burjuvazi oldu-

ğuna işaret etmenin dışında) teorik bakımdan isabetsiz olmasının yanısıra, yıllardır, hatta onyıllardır dayanıklı askeri ya da faşist diktatörlüklerle yönetilen nice azgelişmiş ülkede en az Türkiye'deki kadar güçlü «milli» burjuvaziler mevcuttur.²⁷

«Çok sayıda sermaye»nin burjuvaziye yönelten bir otomatizm içermemesi, burjuvazi içi mücadelelerin çok sayıda partinin oluşumuna, siyasal yaşamın canlanmasına, hatta sınırlı da olsa demokratik bir devlet biçiminin yerleşmesine hiçbir durumda yol açamayacağı anlamına gelmez. Nitekim, yukarıda yapılan tahlilin de gösterdiği gibi, Türkiye'de 1946-50 geçişinin temelinde (küçümsememesi gereken uluslararası etkenlerin yanısıra) burjuvazinin iç mücadeleleri yatmaktadır. Türkiye tarihinin bu aşamasında Türkiye'nin emekçi sınıflarının demokratik biçimlere geçiş konusunda ciddi bir katkısı olduğunu ileri sürmek mümkün değildir. (Buna karşılık, emekçi sınıfların gelişmiş ülkelerde yüz yıldır vermekte oldukları mücadeleler, demokratik hak ve biçimlerin uluslararası planda gelişmesinin esas belirleyicisi olduğu ölçüde, 1946 üzerinde «uluslararası etkiler»den söz etmek, aynı zamanda, uluslararası işçi sınıfı hareketinin Türkiye'de demokrasinin gelişmesine yaptığı dolaylı katkıdan söz etmek anlamına gelir.) Gerçekten de, 1946 açılışı burjuvazi içi mücadelenin bir ürünüdür. Ama Perinçek'in en önemli yanlışlarından biri tam da 1946'nın özel koşullarını genelleştirmesi dolayısıyla ortaya çıkar. «Çok sayıda sermaye»nin varlığının bir toplumu demokrasiye götüreceği önermesi, ancak toplum burjuvaziden ibaretmiş gibi bir soyutlama çerçevesinde mümkündür. Oysa, bir toplumun gelişiminin ancak bütün sınıfların karşılıklı ilişkilerinin gözönüne alınmasıyla kavranabileceği marksist yöntemin yerleşik bir ilkesidir. Türkiye'de, 1946-50 ve 1960 dönemeçlerinde emekçi sınıflar elbette vardır ama siyasal yaşama bağımsız biçimde damgalarını vuracak güce ulaşamamışlardır henüz. Buna karşılık, 1971 ve 1980'e gelindiğinde, Türkiye'nin gelişmesini belirleyen asli unsur emekçi sınıfların siyasal planda verdikleri mücadelelerdir. Perinçek burjuvazi içi farklılaşma ve çelişkilerden demokrasiyi türetirken bu basit gerçeği gözardı etmiş olmaktadır. (Böylece de, sol liberalizmin 27 Mayıs'a ilişkin yargılarına somut gözlemleri dolayısıyla katılma-

27) Perinçek'in yazılarında Kemalist devrimin yüceltilmesi zaman zaman şovenliğe yaklaşan bir Türk partikülarizmi ile sonuçlanmakta. Bunun canlı bir örneği, Perinçek'in 1946'da çok partili rejime «yumuşak bir inişle geçilebilmesi»ni bir «Türk harikası» olarak nitelemekte bir sakınca görmemesidir. 1946'ya tanınan bu özgünlüğün sorunları bir yana, toplumsal olayların ortaya çıkışını bir ulusun hasletleriyle açıklama izlenimini bırakan bu nitelemenin nasıl bir bakış açısına tekabül ettiği üzerinde durulması gereken bir sorundur.

sa da, Türkiye tarihinin farklı dönemlerine bakışındaki yöntem sol liberallerle aynı indirgemeciliğin damgasını taşımaktadır.)

Perinçek'in 1960 sonrasında yuvarlak ve global bir terimle ifade etmeyi tercih ettiği «halk etkeni»ni de işin içine katması bu yapılan eleştirinin geçerliliğinden hiçbir şey eksiltmez. «Halk etkeni»ni ek bir etken olarak görmek, sınıfları, ilişkilerinin diyalektik iç bağıntıları içinde incelemek yerine, yanyana koymak, birbirinden bağımsız olarak ele almak demektir. Bunun da iki sonucu vardır: birincisi, «halk etkeni»ne rağmen, Perinçek'in tahlilinde burjuvazi içi çelişkiler ve bunun demokrasinin temelini oluşturduğu yolundaki önermeye hiçbir tadilat getirilmez. İkincisi ve daha da önemlisi, Perinçek emekçi sınıfların siyaset sahnesine girişlerini burjuvazinin siyasal eğilimlerine dışsal bir ilişkiyle bağlanan bir etken gibi ele aldığı için, bu girişle burjuvazinin eğilimleri arasındaki iç bağıntıyı araştırmadığı için, bu yeni etkenin burjuvazinin demokrasiye yaklaşımını köklü biçimde değiştirdiğini göremez. Oysa, yukarıda geliştirilen tahlil, tam da böyle bir sürecin 60'lı ve 70'li yıllara damgasını vurduğunu göstermiştir. Sanayi burjuvazisi, işçi sınıfının ve öteki emekçi katmanların mücadelesinin yükselişiyle birlikte, kısmen kendi çocuğu olan 1960-sonrası siyasal rejimine karşı açıkça cephe almıştır. Perinçek'in yöntemi bu bağıntıyı ortaya çıkarmayı engeller.

SONUÇ YERİNE: TEORİ/PRATİK BİRLİĞİ

Toplumsal yaşama ilişkin hiçbir teori masum değildir. Bazen teoriyi geliştiren birey(ler)in kafasında, bazan benimseyenlerin anlayışında, çoğu zaman da ikisinde birden, bir toplumsal ve siyasal pratik yönelimiyle birlikte gelişir. Hiçbir pratik de az veya çok geliştirilmiş bir teorisi olmadan yaygınlaşamaz. Her toplumsal ve siyasal pratik, kendini çevreleyen, saran, haklı gösteren bir düşünce-ler silsilesine ihtiyaç duyar, bunlar aracılığıyla taraftar kazanır. Türkiye'nin son kırk yılına ilişkin sol liberal teoriler için de geçerlidir bu. Sol liberal teorisyenlerden Perinçek'e kadar çeşitli sol çevrelerde karşılaştığımız, Cüneyt Arcayürek'den M. Ali Birand'a kadar çeşitli burjuva yazarlarında izlerine rastladığımız açıklamalar, Türkiye'de demokratik haklar için verilecek mücadele konusunda da iyi tanımlanmış bir siyasal pratiğe tekabül etmektedir.

Ne adla anılırsa anılsın, bu siyasal pratiğin belkemiği Türkiye'de demokrasi mücadelesinin benimsemesi gereken strateji ile ilgilidir. Bu stratejinin asli unsuru, askeri müdahalelere karşı olduğunu ilan eden bütün sivil siyasal güçlerin bir ittifak oluşturması önerisidir. Bu ittifaka tabii ki «militarizm»e karşı çıkan ve «milli iradenin üstün-

lüğü» savunan Demirel geleneği de dahil edilmelidir.²⁸ Başka bir biçimde söylendiğinde, askeri darbeler ve müdahalelere ilişkin sol liberal açıklama «milli uzlaşma» stratejisinin teorik üstyapısından başka birşey değildir.

Arcayürek veya Birand, Türkiye burjuvazisine ya da Demirel geleneğine (bu ikisinin özdeşleştirilmemeleri gerektiğine yukarıda değinmişim) demokratiklik payesini vermekte kuşkusuz serbesttirler. Bu onların sınıfsal konumunun sadık bir ifadesi sayılabilir. Ama emekçi sınıfların yanında yer alan, işçi sınıfı hareketine omuz vermeye niyet eden teorisyenlerin bu tavrına daha eleştirel bir biçimde bakmak zorundayız. Sınıf terimleriyle bakıldığı zaman, «milli uzlaşma» stratejisinin, hakim sınıflarla ezilen tâbi sınıfları, (üstelik varolan güç dengeleri de düşünülürse hakim sınıfların siyasal örgütleri çevresinde) biraraya getirerek bir sınıf işbirliği cephesi kurmak anlamını taşıdığı gün gibi açıktır.²⁹ Emekçi sınıflara ve ezilen katmanlara bunu önerebilmek için de burjuvazinin ve siyasal güçlerinin demokrasiden, «çoğulculuk»tan, çok seslilikten yana, baskı yönetimlerine karşı olduğunu kanıtlayacak bir teoriye ihtiyaç vardır. İşte yukarıda eleştirilen teorilerin toplumsal mücadele içindeki konumu budur.

28) Burada «militarizm» kavramı üzerine bir çift söz söylemek gerekli. Demirel ve dostları, son yıllarda bu kavramı, siyasal yaşama askeri müdahale eğilimini ifade etmek için kullanmaya başladılar. Bunun çeşitli nedenleri olabilir. Ama bu nedenlerin hiçbiri, kullanılabilecek başka kavram ve terimler mevcutturken, sosyalist solun da bu terimi benimsemesi için gerekçe oluşturamaz. Marksist sözlükte militarizm, yönetim ister askeri olsun ister sivil, devletin hızla silahlanması ve yayılmacı, saldırgan eğilimler göstermesi anlamını taşır. Yani savaş hazırlıklarıyla içiçe anlam taşır. (Kavramın bu içeriği için, birçok kaynak ve belge arasında, 1907 Stuttgart Kongresi'nde Rosa Luxemburg'un önerisiyle kabul edilen karara bakılabilir. Aktaran: Peter Nettl, *Rosa Luxemburg*, Kısaltılmış Versiyon, Oxford University Press, Oxford, 1969, s. 269-70.) Dolayısıyla, sosyalistlerin kavramı Demirel'le aynı anlamda kullanması yanlış, bulanıklığa yol açar. Çünkü, kavramın özgün marksist anlamıyla, bir Demirel hükümeti de bir Ulusu hükümeti kadar militarist olabilir. Sosyalist solun büyük bir bölümünün bu terminolojiyi kullanmasını, Demirel geleneğinin ideolojik hegemonya yolunda attığı adımların bir belirtisi olarak görüyorum.

29) Elbette burada söylenenlerden, bu tür bir teorik üstyapıyı benimsemeyenlerin hepsinin, aynı doğrultuda bir sınıf işbirliği politikası gütmeyeceği çıkartılmamalı. Türkiye'de Demirel ve ekibi de dahil olmak üzere bütün sivil burjuva güçleriyle birlikte mücadele vermeyi savunanlar arasında, örneğin DYP'ye yakın sendikacılarla işbirliğine yatkın olmadığı için Cevdet Selvi'yi bile daha sağ bir konumdan eleştiren resmi sol da var. Bu yazıda resmi sola yer verilmemesinin tek bir nedeni var: resmi solun pratiği var ama bu pratiğin özgün bir teorisi yok.

Türkiye'de askeri darbelerin bütün topluma karşı yapıldığı, burjuvazinin bu darbelerde hiçbir sorumluluğu olmadığı, hatta bunlara karşı olduğu, darbelerin iktidarını yitirme korkusuyla tekrar tekrar siyasal yaşama el atan bağımsız bir bürokrasinin ve onun toplumu «kurtarma» misyonuna dayanan ideolojisinin bir ürünü olduğu yolundaki görüşlerin yanlışlığı bu yazının konusunu oluşturmuştur. Türkiye burjuvazisinin demokratik bir «öz»ü yoktur. Parlamento hakimiyet biçimleriyle esas olarak baskıya dayanan hakimiyet biçimleri arasında seçimleri böyle özsel bir eğilim tarafından değil, sınıflararası mücadelenin dengeleri tarafından belirlenir. Ancak emekçi sınıfların siyasal gücüdür ki, burjuvaziye demokratik hak ve biçimlere rıza göstermekten başka bir olanak tanımayarak burjuvazi içindeki baskıcı eğilimlerin geri plana düşmesine yol açabilir. Emekçi sınıfların gücü ise, burjuvazi ile hayali ortak çıkarlar temelinde bir işbirliğinden değil, işçi sınıfının bağımsız örgütlülüğünden ve birliğinden geçer. Bu güç gerçeklik kazandığında ise, emekçi sınıflar ne varolan siyasal rejimde kısmi değişikliklerle yetinmek zorundadır, ne de çelişik doğası ile 1961 Anayasası'nı geri getirme talebiyle. Yolun nereye varacağını ancak mücadele tayin edebilir.

İslam ve Demokrasi Üzerine*

Bülent TANÖR

İslamcı çevrelerde yaygın olduğunu sandığım bir görüş var. Deniyor ki: «İslam ve demokrasi farklı şeylerdir, birbirleriyle karşılaştırılmazlar». Bu, hem bir gerçeği ifade ediyor, hem de gerçekten kaçışı. Elbette islam, varlık nedeni ve niteliği açısından demokrasiden ayrı ve farklı bir şeydir; ama aynı zamanda bir yönetim anlayışı ve olgusudur da.. Üstelik islam, bunca zaman demokrasilerle yüzyüze gelmiş ve birtakım tavırlar almıştır. İslamcı siyasal akımlar için de durum haydi haydi böyledir; bunlar da demokrasi konusunda şu ya da bu yönde görüşler ileri sürüyorlar. Öte yandan, ister dinsel ister laik olsunlar, siyasal düşünce ve örgütlenmelerin statüsü sorunu da demokrasinin konusuna girer; demokrasi bu alanda şu ya da bu yönde tavırlar alma ihtiyacını duyar, nitekim almıştır, almaktadır da.. Dolayısıyla demokrasi de, siyasal boyutlar(ıy)la ortaya çıkan islamı ve bunun getirdiği siyasi ve hukuki sorunları yok sayamaz. Özellikle çoğulcu demokrasiyi deneyen müslüman çoğunluklu ülkelerde bu nokta ayrı bir önem kazanır.

İslamın ve demokrasinin birbirlerine bakışı, bu ikili çerçevede var olan ya da var olabilecek başlıca yaklaşımlar, bu yazının konusunu ve iki ana bölümünü oluşturuyor. Konu sadece, çoğulcu-özgürlükçü burjuva demokrasisi platformunda ve bu demokrasinin üst-yapısal özellikleri çerçevesinde ele alınmıştır.

İSLAM VE DEMOKRASİ

İslam ve islamcılık, demokrasiye, özgürlüğe ve bireye nasıl bakmıştır, bakmaktadır?

* Makale, yazarın Bilsak'ta katıldığı bir «Yuvarlak Masa»da yaptığı konuşmadan hareketle kaleme alınmıştır. Öbür konuşmalar için bkz. «İslam ve demokrasi» (Yuvarlak Masa), M. Belge - İ. Özel - B. Tanör, *Bilsak Bülteni*, Ocak 1987/II.